

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1
Aralık/December 2021
ISSN 2792-0194

Post-Truth Paradigma ve Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında Batı ve İslâm Medeniyeti

The West and Islamic Civilization in The Context of The
Post-Truth Paradigm and The Clash of Civilizations Thesis

Dr. Muhammed YAMAÇ

Dr., T.C. Oslo Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği
PhD., Republic of Turkey Oslo Embassy Religious Services Counselor
Oslo, Norveç
yamacmuhammed@hotmail.com orcid.org/0000-0003-2215-4492

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 14 Kasım / November 2021
Accepted / Kabul Tarihi: 19 Kasım / November 2021
Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık /December 2021
Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık
Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 31-64.

Post-Truth Paradigma ve Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında Batı ve İslâm Medeniyeti

Özet: Medeniyetler, eski çağlardan beri etkileşimsel olarak devam edegelen bir tarihî arka planla var olmuşlardır. Bu etkileşim sayesinde özel anlamda Batı ve İslâm medeniyeti arasında önemli farklılıklar görülse de esasen uzun bir tarihî süreç içerisinde görüldüğünden çok daha fazla birbirini etkileyen iki medeniyet olarak birçok dönemde var olmuşlardır. Bu medeniyetlerin gelişim süreçleri ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde her iki medeniyetin bilgi, bilim, teknik, ticaret vb. birçok açıdan birbirlerine birikimlerini aktardıkları görülebilmektedir. Bu anlamda medeniyetler tarihi, aynı zamanda toplumların/insanlığın gelişim tarihidir. Buna karşın Samuel Phillips Huntington ve Francis Fukuyama gibi bazı düşünürlerin savunduğu “çatıştırmacı, ayrıştırıcı, ötekileştirici, Batı-merkezci” medeniyet okumaları, medeniyetler bağlamında birçok tartışmayı doğurmaktadır. Bu noktada tartışmaların vardığı noktanın ve sürecin iyi anlaşılması oldukça önem taşımaktadır.

Bu çerçevede medeniyet kavramı neyi ifade etmektedir? Medeniyetler Çatışması tezinde Batı ve İslâm medeniyeti nasıl resmedilmektedir? Post-truth paradigmasında medeniyetler çatışması mı, yoksa medeniyetler uzlaşması (ittifakı) mı söz konusudur? Post-truth paradigma ekseninde “medeniyet melezleşmesi” mümkün müdür? Veya post-truth paradigma, medeniyetler çatışması yerine “medeniyet melezleşmesi” tezini mi ileri sürmektedir? Bu sorular çalışmanın problematiğini oluşturmaktadır. İlgili literatürün analiz edilmesine dayanan çalışma, bu problematiği tartışmaya, anlamaya ve anlamlandırmaya girişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Medeniyetler Çatışması, Post-Truth Paradigma, Batı Medeniyeti, İslâm Medeniyeti.

The West and Islamic Civilization in The Context of The Post-Truth Paradigm and The Clash of Civilizations Thesis

Abstract: Civilizations have existed with a historical background that has been continuing interactively since ancient times. Thanks to this interaction, although there are significant differences between the Western and Islamic civilizations in a special sense, they have existed in many periods as two civilizations that affect each other much more than they seem in a long historical process. When the developments processes of these civilizations are examined in detail, it can be seen that both civilizations transferred their accumulations to each other in terms of knowledge, science, technique, trade and so on. In this sense, the history of civilizations is also the history of the developments of societies/humanity. On the other hand, the “conflicting, separating, marginalizing, West-centred” civilization readings advocated by some thinkers such as Samuel Phillips Huntington and Francis Fukuyama lead to many debates in the context of civilizations. At this point, it is very important to understand the point and process of the discussions well.

What does the concept of civilization mean in this context? How is the Western and Islamic civilization portyed in the clash of civilizations thesis? Is there a clash of civilizations or an alliance of civilizations in the post-truth paradigm? Is “civilization hy-

bridization” possible on the axis of the post-truth paradigm? Or does the post-truth paradigm claims the thesis of “civilization hybridization” rather than a clash of civilizations? These questions constitute the problematic of the study. Based on the analysis of the relevant literature, the study attempts to discuss, understand and make sense of this problematic.

Keywords: Sociology of Religion, Clash of Civilizations, Post-Truth Paradigm, Western Civilizations, Islamic Civilization.

Giriş

İnsanlık tarihi, bir bakıma medeniyetler tarihidir. Sümer, Mısır, Mezopotamya, Girit, İslâm, Hıristiyan (Batı), Bizans, Çin-Japon, Latin Amerika, Afrika ve Hint örneklerine bakıldığında medeniyet tarihinin insanlık tarihiyle eşdeğer olduğu görülebilmektedir. Tarihsel olarak tüm insanlığın ortak bir değeri olarak ortaya çıkan bu etkileşimsel ve aktarıcı medeniyet birikimi farklı yön ve muhtevaları dolayısıyla farklı alanlarda birçok araştırmaya ve tartışmaya konu olmaktadır. Bu anlamda medeniyetler, tarih, kültür, din, dil, anlayış (ideoloji) ve gelenek gibi unsurları bakımından birçok incelemeye konu olmaktadır. Medeniyetlerin varoluşu, yükselişi, zayıflaması, çarpışması, çökmesi ve birbirleriyle ilişkileri üzerine birçok sosyolog, antropolog ve tarihçi düşünmüştür. Samuel Phillips Huntington, Francis Fukuyama, Max Weber, Emile Durkheim, Arnold Joseph Toynbee, Rushton Coulborn, Oswald Spengler, Alfred Weber, Carroll Quigley, Pitirim Sorokin, Fernand Braudel, Alfred Louis Kroeber, Shmuel Noah Eisenstadt, Philip Bagby, Immanuel Wallerstein, Christopher Dawson, Adda Bozeman, William Hardy McNeill ve Felipe Fernandez-Armesto bunlardan bazılarıdır.¹

¹ Düşünürlerin medeniyet konusuna ilişkin başlıca çalışmaları şunlardır: Samuel Phillips Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir (İstanbul: Okyanus Yayınları, 14. Basım, 2015); Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012; Max Weber, *The Sociology of Religion* (Boston: Beacon Press, 1968); Arnold Joseph Toynbee, *A Study of History* (Londra: Oxford University Press, 12 cilt, 1934-1961); a.mlf., “Medeniyetler Çarpışması”, çev. Hamid Uzgören, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (1948); Oswald Spengler, *Decline of the West* (New York: A. A. Knopf, 2 cilt, 1923); Matthew Melko, *The Nature of Civilizations* (Boston: Porter Sargent, 1969); Emile Durkheim ve Marcel Mauss, “Note on the Notion of Civilization”, *Social Research* 38/4 (Kış 1971); Rushton Coulborn, *The Origin of Civilized Societies* (Princeton: Princeton University Press, 1959); Alfred Weber, *Kulturgeschichte als Kultursoziologie* (Leiden: A. W. Sijthoff’s Uitgerversmaatschappij N.V., 1935); Carroll Quigley, *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis* (New York: Macmillan, 1961); Pitirim Sorokin, *Social and Cultural Dynamics* (New York: American Book Co., 4 cilt, 1985); Fernand Braudel, *History of Civilizations* (New York: Ailen Lane - Penguin Press, 1994); a.mlf., *On History* (Chicago: University of Chicago Press, 1980); Philip Bagby, *Culture and History: Prolegomena to the Comparative Study of Civilizations* (Londra: Longmans, Green, 1958); Felipe Fernández-

Huntington ve Fukuyama gibi bazı düşünürlerin medeniyete dair ortaya koyduğu tezler ve buna ilişkin düşünceleri, farklı açılardan değerlendirmelere konu olabilmekte ve birçok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bu noktada Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* tezinin, Batı ile İslâm medeniyetini bir rakip olarak karşı karşıya konumlandırması ve bunun üzerinden Batı medeniyetini yüceltme çabası içerisine girmesi, bu tezin kanaatimizce en dikkat çekici yönüdür. Üstelik tezin Batı-merkezci bu bakış açısı, 11 Eylül saldırısıyla birlikte hem popülerliğini artırmış hem de etki alanını genişletmiştir. Ancak günümüzde bu tez hâlâ popülerliğini korumakta mıdır, yoksa zaman içerisinde bu anlayış geçerliliğini kaybetmiş midir? gibi sorular anlamlandırılması gereken önemli bir hususu barındırmaktadır. Bu bağlamda Medeniyetler Çatışması tezinin ve buna ilişkin ortaya koyulan argümanları post-truth (hakikat ötesi) paradigma itibarıyla yeniden anlamak ve anlamlandırmak gerekmektedir.

Bu çalışma, medeniyet tasavvuruna post-truth paradigma itibarıyla nasıl bir dünya görüşü çerçevesinde bakılmalıdır, Medeniyet Çatışması tezi bağlamında Batı ve İslâm medeniyetinin karşılıklı portresi nasıl resmedilmektedir, bu resim post-truth yaklaşımın ruhuyla bağdaşır mı ve neyi amaçlamaktadır, post-truth yaklaşım nasıl bir medeniyet tasavvurunu önelemektedir, post-truth anlayışına uygun olan medeniyetler çatışması mı, yoksa medeniyetler uzlaşması (ittifakı) mıdır, bu süreç, insanlığı medeniyetler çatışmasına mı, yoksa medeniyet melezleşmesine mi götürmektedir, gibi sorular çerçevesinde dokümantasyon analizi yöntemi esas alınarak medeniyet tasavvurunu dinî ve sosyolojik bir bakışla ele almayı amaçlamaktadır. Öte yandan din-toplum etkileşiminin tarihsel serencamında medeniyetlerin konumu önem arz etmektedir. Bu yönüyle çalışmanın din sosyolojisi literatürüne katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Armesto, *Millennium: A History of the Last Thousand Years* (New York: Scribners, 1995); Alfred Louis Kroeber, *Configurations of Culture Growth* (Berkeley: University of California Press, 1944); a.mlf., *Style and Civilizations* (Westport, CT: Greenwood Press, 1973); Christopher Dawson, *Dynamics of World History* (LaSalle, IL: Sherwood Sugden Co., 1978); a.mlf., *The Movement of World Revolution* (New York: Sheed and Ward, 1959); Shmuel Noah Eisenstadt, "Cultural Traditions and Political Dynamics: The Origins and Modes of Ideological Politics", *British Journal of Sociology* 32/2 (Haziran 1981); Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-system* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992); William Hardy McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community* (Chicago: University of Chicago Press, 1963); Adda B. Bozeman, *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994); a.mlf., *Strategic Intelligence and Statecraft* (Washington: Brassey's (US), 1992); a.mlf., "Civilizations Under Stress", *Virginia Quarterly Review* /51 (Kış 1975).

1. Medeniyet Kavramı

Medeniyet kavramıyla ilgili literatürde üzerinde ittifak edilen yegâne bir tanımın olmadığı ilk etapta göze çarpmaktadır. Bu da medeniyet kavramının, “efradını câmi ağyarını mâni” bir tanımının güç olduğunu göstermektedir. Cemil Meriç’e göre bunun nedeni veya nedenlerinden biri, medeniyet mefhumunun, dönem, yazar ve ülkeye göre değişebilen bir içeriğe sahip olmasıdır.² Bu nedenle kavramda genel bir belirsizlik/ muğlaklık bulunmaktadır. Kavramın belirsizliğinde tüm medeniyetleri kapsayan nesnel bir unsurun bulunmaması önemli bir rol oynamaktadır. Ancak kavramın kökenine yönelik bir belirsizlik bulunmamaktadır. “Medeniyet” kavramı, Arapçada “şehir” manasında kullanılan “medine” kelimesinden türetilmiştir.³ Batı dilinde ise, “civilization” sözcüğüyle ifade edilmektedir. Kavramın kullanımına İslâm tarihinde ilk olarak 600’lü yıllarda⁴ Batı tarihinde ise ilk defa Fransızcada civilisation şeklinde 1700’lü yılların ortasında rastlanmaktadır.⁵ Görüldüğü gibi kavramın İslâm tarihi kökeni, Batı’dan çok öncedir. Ancak Batılı birtakım düşünürler bu kavramın, İslâm medeniyetini ve tarihsel birikimlerini görmezden gelerek salt Batı’ya ait bir kavram olduğunda ısrar etmektedir.

Medeniyet kavramı, kimi çalışmalarda kültür veya uygarlıkla mün-demiç bir yapıda ele alınmakta, kimilerinde ise tarih, bilim, din veya dil merkezli bir içerikle aktarılmaktadır.⁶ Medeniyeti doğrudan kültür ile ilişkili olarak ele alan Braudel’e göre medeniyet; kültürel bir bölge, kültürel olgular ve özellikler toplamıdır.⁷ Melko’ya göre bir medeniyet en geniş kültürel varlıktır.⁸ Wallerstein’e göre, bir şekilde tarihsel bütün oluşturan muhtelif biçimleriyle birlikte var olan kültür, gelenek, yapı ve dünya görüşünün belirli bir şekilde art arda sıralanmasıdır.⁹ Dawson’a göre, belirli bir toplumun/halkın ürünü olan kültürel yaratıcılığın belirli orijinal sürecidir.¹⁰ Spengler’e göre kültürün zaruri alın yazısıdır.¹¹ Durkheim ve Mauss’a göre, bütünü salt bir şekli olarak düşünülerek tüm ulusal

² Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa* (İstanbul: İletişim Yayınları, 28. Basım, 2020): 94.

³ Modern Arapça’da “medeniyet” kavramı “hadara” sözcüğüyle ifade edilmektedir.

⁴ Yesrib’e 622’de “Medineü’-Nebi” ismi verilmiştir.

⁵ Durmuş Günay, “Medeniyet Kavramını Açıklamak İçin Bir Yaklaşım”, *Felsefe Dünyası Dergisi* /72 (Aralık 2020): 77.

⁶ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 46-54.

⁷ Braudel, *On History*, 177.

⁸ Melko, *Nature of Civilizations*, 8.

⁹ Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture*, 215.

¹⁰ Dawson, *Dynamics of World History*, 51.

¹¹ Spengler, *Decline of the West*, I, 31.

kültürü kapsayan bir tür ahlâkî ortamdır.¹² Cemil Meriç, İngiliz sosyolog Edward Burnett Tylor'un medeniyet kavramını kültürün geniş etnografik anlamıyla tanımladığını belirtmektedir.¹³ Ziya Gökalp, toplumu birbirine bağlayan, birbirini besleyen ve aralarında dayanışma meydana getiren kurumları kültürel kurumlar, toplumun üst yapılarını başka toplumun üst yapılarına bağlayan kurumları ise medeni kurumlar olarak ifade etmiştir.¹⁴ Gökalp'in kültür-medeniyet tanımlaması, kültür ile medeniyetin birbirinden ayrılmaz olgular olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Kavramı bütüncül bir bakış açısı ve geniş bir perspektifle ele alan Karakoç'a göre bir yaşam felsefesi olarak medeniyetin, tüm alan ve kurumları içine alan bir yapısı ve ilişki ağı bulunmaktadır.¹⁵ Kutluer'e göre medeniyet kavramı kentin düşünsel, siyasal, teknik, ekonomik ve sosyal alanlarındaki birikim düzeyini ifade etmektedir.¹⁶ Medeniyetler, insanlığın en geniş kültürel kimlik seviyesini ifade etmekte¹⁷ ve medeniyet mensubiyeti insanların kimliğinin karakterini ortaya koyan önemli emareler/ işaretler taşımaktadır.

Aliya İzzetbegoviç ise, "insanın metafizik kökeninin dünya tarihi ve insanlık durumundaki ifadesi" şeklinde tanımladığı kültürü "kült", "tek boyutlu yaşamın devamı, insan ile tabiat arasındaki madde teatisi" olarak ifade ettiği medeniyeti "alet" kavramıyla açıklamaktadır.¹⁸ Başka bir ifadesinde o, kültür, dinin insan üzerindeki veya insanın kendi üzerindeki etkisi; medeniyet ise, zekânın tabiat ve dış dünya üzerindeki etkisi demektir. Buna göre kültür, insan olmak hüneri ve medeniyet de işlemek, üretmek, yönetmek, şeyleri daha mükemmel yapmak maharetidir.¹⁹ İzzetbegoviç'in kültür ve medeniyet tanımlamasından anlaşıldığına göre kültür ile medeniyet arasında önemli farklılaşmalar bulunmaktadır. Bu çerçevede kültür; insanın, dinî inanç, ahlâk, kanun, sanat, şiir, mitoloji, kişiliğin değer ve hürriyeti, siyasal ve hukuki yaşamın unsurları, insan ilişkileri, felsefe vb. boyutlarıyla ilişkiliyken medeniyet; devlet, bilim, şehir ve

¹² Durkheim ve Mauss, "Note on the Notion of Civilization", 811.

¹³ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 41.

¹⁴ Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet* (Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, 1964), 5.

¹⁵ Sezai Karakoç, *Çıkış Yolu II, Medeniyetimizin Dirilişi* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 6. Basım 2017); a.m.f., *Düşünceler I Kavramlar* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 7. Basım 2017), 7-23.

¹⁶ İlhan Kutluer, "Medeniyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 1 Haziran 2021).

¹⁷ Ejder Okumuş, "İslam Medeniyetinin Ana Çizgileri", *Lale* 4 (Temmuz 2021): 67.

¹⁸ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, çev. Salih Şaban (İstanbul: Yarı Yayınları, 2. Basım, 2011), 83-85.

¹⁹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, 85.

teknik gibi unsurlarıyla ilişkilidir.²⁰ Ancak günümüzde sıklıkla ve olumlu anlamda kullanıldığı şekliyle medeniyet kavramının, İzzetbegoviç'in düşünsel dünyasında kültüre denk geldiği söylenebilir.²¹

Medeniyetin kültürel tanımlamalarının dışında din, bir medeniyetin en önemli tanımlayıcı öğesidir.²² Din, bir medeniyetin temel belirleyicilerinden biridir. Bu nedenle din-medeniyet ilişkisi, tüm toplumlarda, bütün kültür ve medeniyet bağlamlarında yakın bağlantılı olarak anlam kazanmaktadır.²³ Esasen din, insanoğlunun yaratılışından beri tarihte belirleyici, stratejik ve oldukça önemli bir role sahip olmuştur.²⁴ Dinin medeniyet kavramsallaştırması ve tasavvuru içerisindeki bu belirleyici yeri dolayısıyla medeniyet tartışmaları genel olarak dinî aidiyetler temelinde yapılagelmektedir. Dawson'a göre büyük medeniyetlerin dayandığı temeller büyük dinlerdir.²⁵ Weber, Hıristiyanlık, İslâm, Hinduizm ve Konfüçyüsçülüğü medeniyet temelinde veya bağlamında ele almaktadır. Nitekim İslâm, Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve Konfüçyanizm müntesiplerinin bağlı bulunduğu toplumun medeniyet tasavvurunda önemli rol oynamışlardır. Bu yönüyle dinin, medeniyet tasavvurunu biçimlendiren ve onu taşıyan en önemli, etkili ve temel göstergelerden biri olduğu söylenebilir.

Medeniyet tanımlamalarında tarih, coğrafya, dil ve gelenek faktörünün veya ayırımının da belirleyici bir kıstas olduğu görülmektedir. Bu da "medeniyetlerin, tarih, coğrafya, dil ve gelenek açısından birbirlerinden farklılaştığını"²⁶ göstermektedir. Bunun dışında medeniyetin farklı yön ve muhtevalarda ele alınıp temellendirildiği görülebilmektedir. Örneğin İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde medeniyetlerin (devlet veya toplum olarak da değerlendirilen) doğuş, yükseliş ve çöküşünü tahlil etmektedir.²⁷ Cemil Meriç'e göre İbn Haldun'un "Umran"ı; bir kavmin yaptıklarının ve yarattıklarının bütünü, toplumsal ve dinî yapıyı, gelenekler ve inançları içine alan bir medeniyet tasavvurudur.²⁸ İbn Haldun Umran'ı, hadari (yer-

²⁰ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslâm*, 85-87.

²¹ Mehmet Özcan, "Aliya İzzetbegoviç'in Medeniyet Tasavvuru", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 11/18 (Haziran 2019): 2643.

²² Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 57.

²³ Okumuş, "İslâm Medeniyetinin Ana Çizgileri", 68.

²⁴ Nahide Bozkurt, *Tarih Felsefesi: Tarihin Doğası ve Belirleyicileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 95.

²⁵ Dawson, *Dynamics of World History*, 128.

²⁶ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 46-59.

²⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 12. Basım, 2016).

²⁸ Cemil Meriç, "Kendi Semasında Tek Yıldız-I", *Fikirde ve Sanatta Her Şey* 100 (Nisan 1974): 35.

leşik) ve bedevi (göçebe) toplum şeklinde farklı sınıflandırmalara tabi tutmaktadır. Buna göre bir şehir yaşamı olmayan göçebe toplum ve yerleşik yaşama sahip toplum iki farklı toplum tipini (Umran'ı) oluşturmaktadır.²⁹ Tabii bu noktada birçok açıdan farklılaşan medeniyet/toplum tiplerinden bahsedilebileceği gibi benzer kültür, gelenek, aynı din ve coğrafyaya sahip toplumlardan da söz edilebilir.

2. Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında Batı ve İslâm Medeniyeti

Huntington'ın 1993'te kaleme aldığı *Medeniyetler Çatışması (The Clash of Civilizations)* tezi, artık bölgesel çatışmaların son bulacağı bunun yerine medeniyetler çatışmasının gerçekleşeceği varsayımı veya iddiasına dayanmaktadır. Tezin geneline bakıldığında tarihte temelde 7 veya 8 medeniyetin varlığından ve özelliklerinden bahsedildiği görülmektedir. Bu noktada medeniyetlerin savaş ve çatışma üzerinden tasvir edilmesi ve özellikle bu tasvir üzerinden İslâm medeniyetinin Batı medeniyeti karşısında konumlandırılması oldukça dikkat çekmektedir.

Medeniyetler Çatışması tezini Batı merkezli oryantalist bir perspektifle ele alan Huntington, "İslâm'ın sınırları kanlıdır", "Müslümanlar, şiddet içeren çatışma eğilimi içerir" ve "Müslümanlar, diğer medeniyetlerden daha çok şiddete bulaştılar" yorumlarında bulunarak dinin, İslâm medeniyetinin sınırları içerisinde bulunan çatışmaların temel kaynağı olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Bu görüşüne sayısal istatistikler vererek "Müslümanları şiddet düşkünü" olarak lanse etmekte ve James Payne'nin "İslâm ile militarizm arasında çok kesin bir biçimde bir bağlantı vardır" şeklindeki yorumunu bir delil olarak ifade etmektedir.³¹ Doğuştan şiddet eğilimli "çatışmacı ve çatıştırmacı bir vasıfla" geniş bir biçimde resmedilen İslâm dini ve medeniyeti, Batı'ya meydan okuyan bir düşman olarak konumlandırılmıştır.³² Bu kapsamda İslâm'ın savaşçı bedevi göçebe kabileleri arasında doğduğu için şiddete dayalı köken İslâm'ın kuruluşuna damgasını vurduğu, öyle ki Hz. İsa ve Buda'da olmayan bir özellik olarak Hz. Muhammed'in bizzat kendisinin çetin bir savaşçı ve becerikli bir asker komutan olarak anıldığı, İslâm'ın öğretilerinin inançsızlarla savaşma-

²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*.

³⁰ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 382-386.

³¹ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 387-388.

³² Bkz. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 312-318; Haris Ubeyde Dünder, "Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında "Şii Hilali" Tartışmalarının Bir Değerlendirmesi", *Ortadoğu Etütleri* 11/1 (Haziran 2019): 50.

yı emrettiği, İslâm'ın ilk dönemindeki yayılmasında İslâmî öğretinin tam tersine Müslümanların kendi arasında savaşlar yaşandığı, Kur'an'ın ve İslâmî inancın açıklamalarının çok azının şiddete yönelik yasaklama içerdiği için şiddete başvurmama kavramının Müslüman öğretisi ve pratiğinde eksik olduğu ifade edilmiştir.³³

İslâm dinine ve medeniyetine yönelik öne sürülen argümanlara yer veren medeniyet çatışması tezi, küreselleşme, jeopolitik ve jeo-stratejik konum, tarihi yaşanmışlıklar, uluslararası anlaşmalar, ilişkiler ve çıkarlar gibi devletler açısından son derece etkili birçok faktörü göz ardı ederek Batı ile İslâm arasında kaçınılmaz bir çatışmayı öngörmekte ve yeni dünya düzeninin Batı ile İslâm medeniyetinin çatışması üzerinden bölüneceği iddiası taşımaktadır. Bu ise tarihsel gerçeklerden ve nesnel ölçütlerden yoksun, tutarsız, taraflı ve sorunsal bir medeniyet anlayışını yansıtmaktadır. Seyfuddin Âdem Hüseyin'e göre Huntington'ın İslâm ve İslâm medeniyeti tasavvuru objektiflikten tamamen uzak ve İslâm karşıtı bir yaklaşımdır.³⁴ Bu yaklaşımın arka plan perspektifi ise, Batı'nın iyi, İslâm'ın kötü olduğu algısına dayanmaktadır. Hobson'a göre Batı (iyi) Doğu (yani İslâm kötü) şeklinde aktarılmaya çalışılan (subjektif) medeniyet tasavvurunda Batı toplumlarına; Batı medeniyetinin Doğu'dan farklı olarak "Antik Yunan'dan Roma'ya"³⁵, Roma'dan Hıristiyan Avrupa'ya, Hıristiyan Avrupa'dan Rönesans'a, Rönesans'tan Aydınlanmaya, Aydınlanmadan siyasi demokrasi ve Sanayi Devrimi'ne kadar uzanan bir sıra izleyen özerk bir soyağacına sahip olduğuna inandırılmak istenmiştir.³⁶

Batılı aydınlanmacılar tarafından 19. yüzyılın sonlarına değin salt Batı'ya ait ve (üstün) Batı'yı ifade eden bir kavram olarak değerlendirilen medeniyet, diğer toplumların/medeniyetlerin aksine Batı'nın maddi ve manevi açıdan başarılı tarihi gelişiminin son evresinin bir meyvesi olarak görülmüştür.³⁷ Bu oryantalist tek-tipçi bakış açısıyla Batı medeniyetinin oldukça köklü bir tarihe ve öteden beri süregelen tek bir yapısal

³³ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 395-396.

³⁴ Seyfuddin Adem Hüseyin, "Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması", çev. Mevlüde Ayyıldızoğlu, *Tarihin Sonu Mu?*, der. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), 216.

³⁵ Meriç'e göre Roma ve Yunan medeniyetleri, Avrupa medeniyeti değil, Akdeniz medeniyetleridir (Meriç, *Umrandan Uyarılığa*, 108-109).

³⁶ John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, 2015), 17.

³⁷ Lütfi Sunar, "Müslüman Toplumlarında Çağdaş Medeniyet Tartışmaları", *Artuklu Akademi* 7/1 (Haziran 2020): 84-85.

sisteme sahip olduğu, buna karşın Doğu medeniyetinin parçalanmış ve birbirinden kopuk bir sisteme tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki Miladi 500 ile 1800 tarihleri arasında Batı'dan daha gelişmiş bir yapıya sahip olan Doğu, modern Batı medeniyetinin yükselişinde önemli etkisi ve rolü bulunmaktadır.³⁸ Ancak Batı, yükselişini özelde İslâmî toplumları genelde de Doğu'yu asimile ederek ve Doğu'nun birikimlerini kendine mal ederek sağlamıştır. Doğu'nun yadsınamaz katkı ve birikimleri sonucu oluşan düşünce, kurum, teknoloji vb. kaynak değerler MS. 500 tarihinden sonra bir takım vasıtalarla Batı'ya aktarılmış, ancak 1400'lü yılların sonu ve 1500'lü yılların başında Batı'nın yükselişinde/ilerleyişinde önemli ölçüde rol oynayan bu aktarım/birikim görmezden gelinerek kazanımların neredeyse tümü Batı'ya mal edilmeye çalışılmıştır.³⁹ Ancak bugün Batı olarak adlandırılan gelişmiş ve modern medeniyete azımsanmayacak etkide bulunan Doğu ve İslâm medeniyetinin farklı yön ve içeriklerdeki katkısı dikkate alınmazsa veya belirtilmezse eksik bir medeniyet tanımlaması yapılmış olur. Nitekim medeniyet denilen olgu, tarihsel ve ilim/bilim açısından kendi içerisinde bölün(e)mez bir içerik barındırmaktadır. Medeniyetten medeniyete veya kültürden kültüre, hatta dönemden döneme aktarılan bilime ve tarihsel birikime bütüncül bir perspektifle bakmak gerekmektedir. Bu noktada Fuat Sezgin'in geniş ve bütüncül medeniyet perspektifi oldukça önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Medeniyet tarihini bir bütün olarak gören İslâm bilim tarihi araştırmacısı Sezgin'e göre medeniyetler birbirinin devamıdır. Buna göre Müslümanlar kendi öncüllerinden devraldığı medeniyet ve bilim mirasını geliştirerek Batı'nın medeniyet ve biliminin ilk kılavuzlarını hazırlamışlardır.⁴⁰ Bu açıdan Batı medeniyeti, İslâm medeniyetinin farklı coğrafi ve iktisadi şartlar altında gerçekleşen devamı; buna bağlı olarak da Batı bilimleri, İslâm bilimlerinin bir devamıdır.⁴¹ Görüldüğü gibi Batı medeniyetinin tarihi serüveninde temelde Doğu'dan bağımsız özerk ve öncü bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır.⁴² Bu nedenle Edward W. Said'in de belirttiği gibi, Doğu, Avrupa'nın uygarlık ve kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır.⁴³

³⁸ Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, 18.

³⁹ Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, 18.

⁴⁰ Fuat Sezgin, "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*, ed. Zeynep Berktaş ve Tuğçe İnceoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 12.

⁴¹ Sezgin, "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", 11-12.

⁴² Doğu'nun Batı medeniyetinin yükselmesine yol açan sayısız katkısının izleri için bk. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*.

⁴³ Edward W. Said, *Orientalism* (Londra: Penguin Books, 1991), 2.

Peki Batılılar açısından durum böyle midir? Batı medeniyeti tarihî gelişiminde bilimler açısından İslâm medeniyetinin öncülüğünü, rolünü veya en azından katkısını kabul etmekte midir? Bu noktada Batı medeniyetinin büyük bir bölümünün İslâm medeniyetinin bu alandaki faaliyetlerini sübjektif kriterlerle görmezden geldiğini ve/veya itibarsızlaşmaya çalıştığını belirtmek gerekmektedir.⁴⁴ Bu noktada İdeolojik düşüncelerle kaplanmış bir paradigmanın histerik yansımasının bir subjektif ifadesi olarak modern Batı medeniyetinin temeli, Antik Yunan'a dayandırılmaktadır.⁴⁵ Ancak 19.yüzyılın hümanist oryantalistleri, Batı'nın bu perspektifinin aksine Avrupa'nın bilim ve teknoloji alanındaki gelişimine İslâm bilim dünyasının kaynaklık ettiğini savunmaktadır.⁴⁶

Denilebilir ki insanlık medeniyeti, ilk insandan itibaren bugüne kadar öyle veya böyle bir şekilde var olmuş tüm toplumların az veya çok katkısıyla şekillenmiş bir ortak mirastır. Bu perspektiften bakıldığında medeniyet tarihinin salt bir millete, topluma, bölgeye veya medeniyete indirgenemeyeceği açıktır. Bu noktada medeniyetin evrenselliği anlayışının öne çıkartılması gerekmektedir. Huntington'a göre ancak evrensel bir dil ve evrensel bir dinin ortaya çıkmasıyla evrensel bir medeniyetten söz edilebilir.⁴⁷ Benzer bir görüşü savunan Braudel ise evrensel tek bir medeniyet aşamasına geçişin çok uzun bir zaman alacağını belirtmiştir.⁴⁸

Dinlerin medeniyetler çatışmasının ana unsuru olarak görülüp çatışmaya neden olan bir olgu olarak ele alınması, öte yandan "dinin herhangi bir çatışmanın önlenmesinde, sona erdirilmesine, çözümünde ve barışın sağlanmasındaki büyük etkisinin"⁴⁹ görmeden gelinmesi söz konusu tezin en büyük eksiklerinden biridir. Richard Bulliet, Huntington'ın ve Ber-

⁴⁴ Serdar Saygılı, "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidental Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 10 (Ocak 2019): 16.

⁴⁵ Saygılı, "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidental Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", 16.

⁴⁶ Bu görüşü savunan Hümanist Oryantalist düşünürler şunlardır: Johann Gottfried Herder (1744-1803), Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Alexander von Humboldt (1769-1859), Jean Etienne Montucla (1725-1799), Kurt Sprengel (1766-1833), Jean Jacques Sédillot (1772-1832), Joseph Toussaint Reinaud (1795-1867), Louis Amelie Sédillot (1808-1875), Franz Woppecke (1826-1864), Eilhard Wiedemann (1852-1928), George Sarton (1884-1956), Ignaty Krachkovsky (1883-1951), Otto Neugebauer (1899-1990) (Saygılı, "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidental Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı", 21).

⁴⁷ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 76.

⁴⁸ Fernand Braudel, *Medeniyetlerin Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 2017), 37.

⁴⁹ Çatışmanın çözümünde dinin konumu, işlevi ve etkisi için bkz. Canan Durmaz ve Ejder Okumuş, "Çatışma Çözümü ve Dinler", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2021): 96.

nard Lewis'in medeniyet perspektifine eleştirel yaklaşarak İslâm ve Hıristiyanlığın tarihi birikimlerinin Medeniyetler Çatışması tezinin bir malzemesi olmayacağını, söz konusu tecrübe ve birikimlerin birbirlerinden ayırıştırılmayacak biçimde girift bir durum arz ettiğini belirtmektedir.⁵⁰ Gerçekten de medeniyet(ler)in Batıcı bir tasavvur ve bu tasavvura bağlı ve uygun hayat şartlarıyla yükselerek tekelleşmesi genel olarak medeniyetin meşruiyetine gölge düşürebilmektedir. O hâlde insanlık medeniyeti Asyalısı, Afrikalısı, Amerikalısı ve Avrupalısıyla bütün insanlığın ortak rengi ve değeridir. Bu bakımdan medeniyetler insanlara benzer. Doğar, büyür, gelişir ve böylece insanlığın ortak değeri ve birikimi hâline gelir. Dolayısıyla Huntington'ın Batı ve Batı-dışı şeklinde temellendirdiği indirgemeciliği (reductionism) ve ikiciliği (dualizm) esas alan bir dünya düzeni yerine, tüm dünya toplumlarını can, din, dil, ırk, namus ve mal gibi genel hassasiyetleri güvence altına alan bir çatı sistemi içerisinde çok-kültürlü (multi-cultural) ve çokmedeniyetli (multi-civilized) perspektifi esas alan bir dünya düzeninin imkânını aramak gerekmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber'in öncülüğünde inşa edilen ve hoşgörü, adalet, merhamet, barış, kardeşlik, dayanışma, yardımlaşma ve iyiliği önceleyen bir evrensel dünya anlayışını esas alan bir ortak ahlâkî medeniyet tasavvuru yeni dünya düzeni için örneklik teşkil edebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in Hicret'ten sonra Medine'de inşa ettiği ensar-muhacir kardeşliği ile tüm dinlerin huzur ve barış içinde birlikte yaşaması amacıyla yazılan ve anayasa olarak kabul edilebilecek Medine Vesikası bu örnekliğin en önemli somut uygulamalarıdır.

Batılı düşünürlerce kadim bir tarihi geçmişe ve tek-tip bir yapıya sahip olduğu iddia edilen günümüz Batı medeniyetinin zeminini oluşturan ideolojik, dinî ve felsefi arka plan nedir? İslâm medeniyeti Batı medeniyetinin temel paradigmalarına karşı ne tür parametrelere sahiptir? Nitekim günümüz Batılı düşüncenin dayandığı ideolojiyi ve düşünsel yapıyı göstermesi ve Batı medeniyetinin gelişim seyrinde etkili olan paradigmalardan neler olduğu son derece önemlidir. Günümüz Batı medeniyetinin temel düşünsel felsefesi ve yapısal sisteminin, Rönesans, Reform ve Aydınlanma döneminin (15., 16., ve 18. yüzyıl) büyük etkisinden sonra 19. ve 20. yüzyılda ortaya atılan paradigmalarda son şeklini aldığı söylenebilir. Bu çerçevede Batı medeniyeti, 19. yüzyılın pozitivist perspektifi ve onun etra-

⁵⁰ Richard Bulliet, *The Case for Islamo-Christian Civilization* (New York: Columbia University Press, 2004).

fında oluşan sistemin üzerine bina edilmek suretiyle 20. yüzyılın başlarına değin modern seküler paradigma dinamikleriyle insicam bulmuş veya görünürlük kazanmıştır.⁵¹ Modern Batı toplumunun seküler paradigması, pozitivist-materyalist anlayışla 21. yüzyılın başında da aynı doğrultuda istikamet bularak⁵² şu ana kadar dinî ve ahlâkî bir toplumsal sistem geliştirememiştir. Bundan dolayıdır ki modern Batı sisteminin egemen unsurları, günümüzde bir yapısal sistem krizi içerisinde bulunmaktadır.⁵³ Bu sistem krizinden bir çıkış yolu olarak ideolojiden ziyade medeniyet ve kültür farkının ortaya çıkardığı bir çekişme olarak “medeniyetler çatışması”⁵⁴ ve “medeniyetler çarpışması”⁵⁵ tezlerini gündeme taşımışlardır. Buna göre Batı medeniyeti artık üretmekle değil, farklı gelişme dinamikleri taşıyan medeniyet veya toplumları silah gücüyle engelleme veya sınırlamaya dönük bir perspektif geliştirmiştir.⁵⁶ Denilebilir ki bu noktada Batı düşüncesi, İslâm medeniyetiyle farklılaşan, hatta çatışan sistemsel/yapısal kodların entelektüalizmini görünür kılmaya çalışmıştır. Batı medeniyetinin kurucu ana düşünce yönteminin pozitivism, liberalizm ve kapitalizm olmasına karşın, İslâm medeniyetinin toplum kurucu ana düşünce yöntemi tevhidi düşüncedir. Buna bağlı olarak modern “Batı medeniyeti; pozitivist inşa, bilgi, toplum ve politeist, bireyci, dengesiz, kaosçu (krizci) ve çatışmacı paradigmalara dayanırken İslâm medeniyeti ise; tevhidi inşa, bilgi, toplum ve düzenli, dengeleyici, diğerkâmcı, bütüncül ve huzurlu (barışçıl) paradigmalara”⁵⁷ oluşturulmuştur. İslâm medeniyetinin tarihsel akışına bakıldığında İslâm toplumlarında hoşgörölü, dayanışmacı ve anti-sömürgeci bir yaklaşımla hareket edildiği kolaylıkla görülebilmektedir. Nitekim tarihte İslâm medeniyetinin hayat bulduğu bölgelerde eski medeniyetlerin kültür, sanat ve birikimleri toplumsal bir zenginlik olarak görülmüş; kilise ve havraların yanında farklı dinî, ırkî ve kültürel yapılara karşı iyimser ve İslâmî bir bakış açısıyla yaklaşmış, Müslüman yurtların-

⁵¹ Osman Şimşek, “Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi”, *İş ve Hayat* 5/9 (Ağustos 2019): 171.

⁵² Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma, Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük (Ankara, Dost Kitabevi, 2. Basım, 2004), 47.

⁵³ Şimşek, “Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi”, 172.

⁵⁴ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*.

⁵⁵ Toynbee, “Medeniyetler Çarpışması”, 247-254.

⁵⁶ Şimşek, “Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi”, 172.

⁵⁷ Şimşek, “Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi”, 180-191.

da çeşitli etnik ve dinî unsurların bir arada yaşamasına imkân sağlanmıştır. İslâm medeniyetinin farklı kültür ve dinlere karşı hoşgörüyeye dayalı bu yaklaşımı sayesinde İslâm medeniyetinin hâkim olduğu bölgelerde farklı dönem ve zeminlerde çeşitli medeniyetlerin ortaya çıkmasına veya yaşamasına imkân tanınmıştır. Çünkü güzel ahlâk, sabır, incelik, nezaket, tahammül, farklılıkları kabul etme, hak, hukuk, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma, merhamet ve barış, İslâm medeniyetinin ana karakteristik özellikleri arasındadır.⁵⁸

İslâm medeniyetinin, farklı dinî ve kültürel unsurlara karşı müspet tavır içerisinde olduğu söylenebilirken Medeniyetler Çatışması tezinin ise, dinî zıtlaşmanın bir tezahürü olarak daha sert ve karmaşık siyasî ve stratejik (sömürgeci) küresel menfaatlere temel zemin oluşturduğu söylenebilir. Bu noktada tezin, Batı'nın genel anlamda İslâm'a ve Müslüman toplumlara karşı İslâmofobik, İslâm karşıtı ve terörize edici yaklaşımın meşrulaştırılmasında araçsallaştırıldığı söylenebilir. Böylelikle yaftalayıcı, kışkırtıcı, baskılayıcı (ezici) ve sindirici jakoben strateji ve politikalarla kendileri için tehdit olarak gördükleri İslâm'ın yükselmesini ve yayılmasını engellemek suretiyle dünya genelindeki Müslüman toplumların etkisizleştirilmesini hedefledikleri görülmektedir. Ancak hoşgörüyeye dayalı ve uzlaşmacı evrensel bir medeniyetin tesis edilmesi durumunda Batı'nın bu tür reflekslerinden kurtulacağı beklenebilir.

Haçlı seferlerinden itibaren Müslümanların yaşadığı muhtelif bölgelerde Batının, jakobenist, tepeden bakıcı, baskıcı ve sömürücü bir yaklaşım ile ancak modern medeniyet ve kültür, adalet, insan hakları ve demokrasi söylemiyle meşruiyet elde etme ve bunu koruma amacıyla gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu ise, 19. yüzyılda Çin, Hindistan, Afganistan, Afrika ve Orta Doğu'da gerçekleştirilen emperyalist sömürgeci politikalarda, Otuz yıl ve Yüzyıl Savaşlarında olduğu gibi Batı içi bunalım ve çatışmalarda daha fazla görünürlük kazanmıştır. Yüzyıl Savaşları, Batı medeniyetinin ideolojik arka plan perspektifinde ortaya çıkan siyasî ve stratejik menfaate dayanan iç çekişmelerden kaynaklı bir Fransa ve İngiltere çatışmasıdır. Ama tüm Batı'nın çatışmacı karakterini temsil ediyor denilebilir. Söz konusu bu iç-dış çatışma veya savaşlar Batı medeniyetinin zihniyet haritasını ve üzerine oturduğu tarihsel arka planı ortaya koymaktadır. Bunlara rağmen Batılı entelektüellerin Batı ideolojisinde ortaya çıkan çatışmacı ve

⁵⁸ Okumuş, "İslam Medeniyetinin Ana Çizgileri", 79.

ötekileştirici perspektifi ve tavırları göz ardı ederek 11 Eylül (2001) olayını İslâm'ın ilk döneminden itibaren fetih hareketlerinden süregelen İslâmî perspektifte bir çatıştırıcı eğilimin (güya savaşçı ruhun) doğal bir yansıması olarak görerek ve göstererek bunu Medeniyetler Çatışması tezinin meşruiyetine yerleştirmeleri ve bunun üzerinden bu tezi haklılaştırmaya çalışmaları son derece ironiktir. Batı'nın aydınlanmacı düşünürleri, Batı medeniyetini merkeze alan tarih ve kültür tasnifleriyle birlikte medeniyeti ve medeniliği Batı'nın aklı ve tarihiyle özdeşleştirmeleri, Batı'nın dışın-da kalan diğer toplumları geleneksel, ilkel (arkaik), geri, barbar, yabani vb. nitelendirmelerle medeniyetten yoksun veya yarı-medeni yapılar olarak değerlendirmeleri, hiyerarşik bir kültürler ve medeniyetler tipolojisi oluşturmaktadır.⁵⁹

Medeniyetler çatışması söylemi, Batı dünyasının özelde Müslümanlara genelde Batı-dışı olarak görülen tüm medeniyetlere/toplumlar karşı ortaya koyduğu hegemonik strateji ve politikaların bir anlamda teorik yansımasıdır. Arap Baharı, İsrail-Filistin çekişmesi ve diğer Orta Doğu ülkelerinde meydana gelen doğrudan veya dolaylı olarak Batıyla ilişkili savaş, çekişme ve ayrışmalar, bu stratejik politikaların pratiğini göstermektedir. Bunun yanında Batılı devletlerin doğrudan veya dolaylı olarak rol oynadığı küresel veya yerel asimilasyonlar, soykırımlar, katliamlar, savaşlar, çekişmeler, dejenerasyonlar, deformasyonlar ve insan hakları ihlalleri, toplumların medeniyet, kimlik, dil, kültür ve din tasavvurlarını zayıflatmakta, silikleştirmekte, sığlaştırmakta ve aidiyetsiz gündelik yaşamı, kimliği ve anlayışı zerk etmektedir. Bu yönüyle Batılı devletlerin doğrudan veya dolaylı etkisiyle ortaya çıkan çatışma, karmaşa ve kargaşanın hâkim olduğu bölge ve toplumlarda birçok alanda derin sorunlar baş göstermektedir. Bu anlamda üstün (yüce) Batı medeniyeti vasfıyla sömürülen veya (vekalet savaşlarıyla) çatıştırılarak çoraklaştırılan bölgeler ve toplumlar, derin acı, yoksunluk ve tükenmişlik içinde çaresizliği yaşamakta, hayatları altüst olmakta, kendi vatanlarını terk ederek dünyanın farklı bölgelerine savrulmak durumunda kalmaktadırlar. Bu ise yüce Batı medeniyetinin sıklıkla dillendirdiği insan hakları, demokrasi ve özgürlük söylemlerinin işlevsiz ve içi boş sözcüklerden ibaret olduğunu gösterebilmektedir. Esasen Batı kendi toplum veya bireylerine karşı bu temel kavramların gereklerini uygulama noktasında tereddüt göstermezken söz konusu diğer

⁵⁹ İbrahim Kalın, "Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/29 (Aralık 2010): 5-6.

toplum veya bireylerin halklarına gelince ilgisiz hatta kışkırtıcı bir tutum takındığı görülebilmektedir. Batı'da farklı kültür ve dinlere mensup bireylerin asimilasyona maruz kalması ve zaman zaman toplumsal olarak dışlanabilmesi (ötekileştirilmesi) bunun bir yansımasıdır. Batı medeniyeti, kendi topraklarındaki farklı ırk, din ve gruplara karşı ortaya koyduğu ötekileştici veya kışkırtıcı yaklaşımının aksine sıklıkla demokrasi, insan hakları ve özgürlük söylemlerinde bulunması gerçeklikten yoksun bir ironik durum oluşturmaktadır.

Peki Batı'nın söylemde kalan bu ifadelerini nasıl okumak gerekmektedir? Ve bu söylemlerin arka planını oluşturan gaye nedir? Esasen Batı'nın medeniyet, demokrasi, insan hakları, özgürlük vb. söylemlerinin arka planında misyonerlik faaliyetlerinin yattığı söylenebilir. Batı medeniyeti dünyanın farklı bölge ve toplumlarında katı kültürel ve dinî kodlara yönelik özgürlükçü, medeni, insan haklarını savunucu ve demokratik rahat bir yaşam vadetmektedir. Batı medeniyeti bu vaadiyle ekonomik, siyasi ve askerî bakımdan zayıf olan ülkelere kültürel kodlarını yüklemeye ve kendi değerlerini aşılama çabasıyla toplumların Hıristiyanlaştırılmasını hedefleyerek toplumların milli kimlik, kültür ve dillerinin asimilasyona uğramasını mümkün hâle getirmektedir.⁶⁰ Böylelikle küresel anlamda Hıristiyanlığı dünya genelinde egemen kılarak yerel kültürlerin zamanla etkisizleşip ortadan kalkması sağlanabilecek ve evrensel (büyük) Batı kültür ve değerler ağının inşası gerçekleştirilebilir. Bu da toplumun alt tabakasında melez toplumlar ve melez medeniyetler şeklinde bastırılmış heterojen (dinî ve kültürel) kimlikleriyle görünürlük kazanan ulusların üst bir kimlik olarak yeni dünya medeniyetinde tek-tipleşmiş (homojen) bir görünümde yer alabilmelerine imkân tanıyabilecektir. Daha net bir ifadeyle söylemek gerekirse Batı'nın sömürüye ve asimilasyona dayalı yayılmacı anlayışı, Batı medeniyetinin bir kültürel yayılımı olarak misyonerlik faaliyetleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilidir. Nitekim geçmişte yayılmacı Hıristiyan misyonerlik anlayışıyla Batı, Doğu'ya Haçlı seferleri düzenlemekle kalmamış bir taraftan Katolikler diğer taraftan Protestanlar, Orta ve Güney Amerika'yı süratle sömürgeleştirerek misyonerlik (Hıristiyanlaştırma) faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁶¹ Günümüzde de Batı'nın, temelinde misyonerlik anlayışının etkili olduğu bir yaklaşımla yayılmacı

⁶⁰ Topcan, "Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası", 365.

⁶¹ Özlem Topcan, "Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası", *Türk Dünyası Araştırmaları* 126/249 (Kasım-Aralık 2020): 355.

ve emperyalist bir tavır takındığı gözlemlenmektedir. Batı'nın dinî, siyasi ve ekonomik nedenlerle; ötekileştirici, emperyalist ve yayılmacı ideolojik arka planla bugüne kadar uygulamaya çalıştığı güç merkezli hegemonik politika ve stratejiler, medeniyetler arasında bir çatışmayı değil daha çok medeniyetler üzerinden yürütülmeye çalışılan bir çatışmanın varlığını ortaya koymaktadır.

Batı medeniyetinin ortaya koymaya çalıştığımız yukarıdaki perspektif, uygulama, politika ve stratejilerine karşılık bu noktada İslâm'ın ve dolayısıyla İslâm medeniyetinin tasavvuru ve duruşu nasıldır? İslâm'ın medeniyet tasavvurunu ortaya koyabilmek, medeniyetin en önemli taşıyıcı unsurlarından olan ilim/bilim ve ilerleme konusunda İslâm'ın duruşunu/bakışını bilmeyi gerekli kılmaktadır. İslâm'ın doğuşundan bugüne kadar medeniyet, ilim/bilim, bilgi, irfan ve ilerleme konusunda ortaya koyduğu geniş anlayış, Batılı aydınlanmacı ve çatışmacı düşünürlerin İslâm medeniyetine dair (temelsiz, asılsız, sığ ve ötekileştirici) iddialarını boşa çıkartmaktadır. İslâm'ın ilim/bilim anlayışına bakıldığında, "İlim Müslümanın yitik malıdır, onu nerede bulursanız alınız", "İlim Çin'de bile olsa gidiniz", "Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz" gibi şiarlar çerçevesinde kendisini anlamlandırdığı görülmektedir. Bu perspektif, İslâm medeniyetinin ilimler/bilimler arasında fark gözetmeksizin "ilimlerin birliği" esasıyla hareket ettiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Medeniyet tasavvuruna bu açıdan bakıldığında İslâm'ın, Batı perspektifinde billurlaşan Batı-Doğu medeniyetleri veya Batı-İslâm medeniyetleri gibi oryantalist farklılaştırmalara (ayrıştırırmalara) taraf olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda İslâm'ın çatıştırıcı ve ayrıştırıcı değil ortak paydada birleştirici ve bütünlleştirici bir medeniyet tasavvurunu öncelediği söylenebilir. Bu perspektife göre insanlığın tarihsel gelişimine birçok medeniyetin katkı sağladığı esasına dayanarak toplumsal etkileşimin önemi ve rolü öne çıkartılması gerekmektedir. Nitekim Batı ile Doğu medeniyeti/kültürü arasında çok yönlü tarihi ilişkilerin varlığını görmezden gelmek mümkün görünmemektedir. Bu anlamda nesilden nesile ve dönemden döneme süregelen tarihsel medeniyet serencamı, insanlığın tarihsel etkileşim tecrübesi ve birikimi neticesinde çoklu medeniyet tasavvuruna dikkat çekilmesi önem taşımaktadır. Günümüzde küçük bir köye dönüşen dünya salt bir (Batı) medeniyet tasavvurunun hegemonya alanı olamayacak kadar girift (toplumsal) yapıların, etkileşimin/iletişimin ve birikimin ortak çatısı hâline dönüşmüştür.

Dünya toplumları/halkları/milletleri birçok açıdan birbirinin tamamlayıcısı konumunda ve bütünüyle biri diğerinden ayrılamayacak veya soyutlanamayacak bir zamanda yaşam sürdürmektedir. Bu anlamda günümüzde çokkültürlü ve çok dilli toplumsal yapıları içerisinde medeniyetlerin ortak birikimlerinin geçirgenliğinin (toplumsal geçişliliğinin) oldukça yaygınlaştığı bu süreçte çoklu medeniyet tasavvuru inşasının ihtiyaç olmanın ötesinde artık zaruri bir durum ifade ettiği söylenebilir. Bu noktada “medeniyetler ittifakı” ve “medeniyetler arası diyalog” fikrine gereksinim duyulabilir. Buradan hareketle insanlık için sürdürülebilir bir dünya düzeni için medeniyetler arasında etkileşime, hoşgörüye, adalete, iyiliğe, uzlaşmaya dayalı ve belirli ölçülerde yakın ilişkiler kurmayı esas alan bir medeniyet tasavvurunun geliştirilmesi elzem görünmektedir. Tüm bunlar, post-truth anlayışında hâlâ medeniyetler çatışmasının mı yoksa medeniyetler ittifakının mı olması gerektiği sorusunu akla getirmektedir. Bu noktanın analizler ışığında anlamlandırılması, post-truth perspektifinde sürdürülebilir ve (kısmen de olsa ortak tarihsel hafızada buluşabilen) evrensel medeniyet tasavvuru inşasının imkânını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

3. Post-Truth Paradigmada Medeniyetler Çatışması Mı Yoksa Medeniyetler Uzlaşması (İttifakı) Mı?

Post-truth yaklaşımın medeniyet tasavvurunu anlamak ve anlamlandırmak için öncelikle “post-truth (hakikat-ötesi)” kavramsallaştırmasının ne anlam ifade ettiğini ortaya koymak gerekmektedir. Birey ve toplumun hakikat algısında bir bozulmayı işaret eden “post-truth” kavramı, günümüzde elde edilen bilginin veya haberin anlık aktarım hızının, bilginin/haberin hakikatinin ötesinde bir durumu ifade eden ve bu anlamda git-tikçe yaygınlaşan bir kullanıma sahiptir. Bu çerçevede kavram, bir haber veya bilginin birey veya toplumda oluşturduğu algı ve etkilere dikkat çekmek suretiyle günümüz dünyasında hakikatin önemsizleştiğini ifade etmeye çalışmaktadır. Bu da bireysel/toplumsal algının, sezginin, duygunun, önyargının, çıkarların, kabullerin ve yönlendirmelerin hakikatin ötesinde hakikatten daha önemli bir boyut kazandığının gerçekliğini ortaya koymaktadır. Nesneden özele gidişi belirginleştiren bu süreç, günümüz toplumlarının hakikate yönelik resmini çizen önemli veriler/bulgular ihtiva etmektedir.

Hakikatin ötesinde algıya, yapmacıklığa, kurgulara, manipülasyon-

lara, çıkarlara ve yapay görünümlere dayalı yönlendirmelerle toplumsal anlayışın değişime ve dumura uğratıldığı post-truth yaklaşımında medeniyet tasavvurunu nasıl anlamak ve anlamlandırmak gerekir? Günümüz dünyasında birtakım haber, olay veya bilgiler hakikat bağlamından kopularak kurgusal/algısal strateji ve politikalarla yeniden üretilmekte ve toplumsal/küresel bir boyuta taşınabilmektedir. Örneğin 11 Eylül 2001’de ABD’nin ikiz kulelerine karşı gerçekleştirilen saldırı bağlamından koparılmış ve İslâmofobi, İslâm karşıtlığı ve Medeniyetler Çatışması tezinin pratik bir sembolü olarak algısal/kurgusal anlamda küresel bir boyuta taşınmıştır. Bu noktada Medeniyetler Çatışması tezi için işlevsel olan şey, 11 Eylül saldırısı haberlerinin küresel ölçekte el-Kaide örgütü üzerinden Müslümanların ve İslâm toplumlarının “terör” gibi yaftalayıcı, aşağılayıcı ve ötekileştirici bir bakışın ürünü olan algısal bir perspektifle dünya kamuoyuna servis edilmesidir. Böylelikle savunucular tarafından bir anlamda Medeniyetler Çatışması tezinin pratik olarak haklılığı veya hakikati ortaya çıktığı düşünülmüştür. Bu örnekte görüldüğü gibi post-truth yaklaşımına rengini veren toplumsal hafızaları şekillendirici/yönlendirici bazda algısal manipülasyonlara dayalı bilgiler/haberler, hakikatten daha önemli ve işlevsel hâle gelebilmektedir. Esasen bu tür içeriklerle üretilen algısal bilgiler/haberler, İslâm karşıtlığı ve İslâmofobi konusunda olduğu gibi toplumsal ve küresel bazda birçok stratejik ve politik amaca hizmet etmede işlevsel olabilir. Bu ise günümüz toplumsal işlevinin ayırt edici yönlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

İslâm medeniyetinin Batı’ya ve Batı aydınlanmasına etkisini görmezden gelen medeniyet çatışması tezi, İslâm ile Batı’yı birbiriyle çatışan bir perspektifle karşı saflarda konumlandırmaktadır. Bu bağlamda Batı’yı aydınlığa kavuşturan, Kuzey Afrika ve Endülüs Müslüman okullarında ve İslâm bilim ve düşünce ortamında yetişen Yahudi ve Hıristiyan bilginleri/düşünürlerini⁶² görmezden gelmektedir. Hâlbuki Batı’nın bugünkü modern yapısının temellerini oluşturan Rönesans ve Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkmasında Müslüman bilginlerin rolü yadsınamaz.⁶³ Ancak tarihsel/bilimsel bu yaşanmışlıklar ve etkilerinden bahsetme gereği dahi duymayan tezin, post-truth yaklaşımın toplumsal manipülatif algısında işlevsel bir argümana dönüştüğü görülmektedir. İslâm medeniyetinin ta-

⁶² Arif Özaydın, “İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (Haziran 2019): 118.

⁶³ Özaydın, “İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları”, 144-145.

rihsel birikimini ve diğer medeniyetlere katkısını görmezden gelen bu tezin İslâm karşıtlığını öne çıkaran bir perspektife büründüğü söylenebilir. 11 Eylül olayları üzerinden söz konusu tezin manipüle edilerek İslâm toplumları terörize edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu tezin genel anlamda İslâm ve Müslüman yaklaşımı, 11 Eylül'ün İslâm algısının oluşmasında işlevsel argümanlar ve imkânlar hazırlamıştır. Bu anlamda tezin, İslâm'ı ötekileştiren ve kışkırtan bir indirgemeciliğe düştüğü anlaşılmaktadır. Bu yönleriyle tezin, bilimsel ve nesnel olmaktan ziyade politik ve stratejik gelecek kaygısıyla ele alındığı söylenebilir. Ancak bu yaklaşım, günümüz küresel dünyasının gerçekliğiyle bağdaştığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bunun yerine dünya ölçeğinde tüm toplumların barış ve huzur içinde yaşayabileceği bir medeniyet ittifakından söz etmek mümkün müdür?

Çatışma, çarpışma, çekişme ve kaotik bir dünya, medeniyet veya toplum anlayışı yerine sürdürülebilir bir dünya düzeninin imkânını araştırmak daha doğru bir adım olmaz mı? Bu adım, çok kültürlülüğü ve çoğulculuğu esas alan çoklu medeniyet anlayışıyla medeniyetler arasında bir ittifakın, uzlaşımın veya en azından diyalogun gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda yaşayan dünya medeniyetleri “medenilik” esasına dayalı olarak dinler arası, insanlar arası, toplumlar arası, kültürler arası diyalogun imkânı⁶⁴ veya potansiyeli için karşılıklı empati, iletişim ve anlama yaklaşımları geliştirilebilir.⁶⁵ Esasen Batı ile İslâm'ın birlikteliği teolojik anlamda zor görünse de sosyolojik bazda imkân dahilindedir. Ancak bu nokta siyasi, kültürel, dinsel, sosyolojik ve teolojik birçok boyutu olan karmaşık bir süreç içermektedir.⁶⁶

Dinler veya kültürler arası diyalog, her ne kadar son dönemde Türkiye'de olumsuz bir imaja sahip olsa da önümüzdeki süreçte dünya genelinde birçok açıdan toplumsal/küresel kaotik durumların önüne geçilmesinde ve asgari müştereklerde ortak bir payda geliştirmede işlevsel olabilecek önemli bir boyut taşımaktadır. Bu yönüyle öne çıkan bir dünya düzeni veya medeniyet tasavvuru toplumların birlikteliğini, dayanışmasını, kültürünü, dinî inancını ve sosyo-psikolojisini, ekonomisini, siyasetini,

⁶⁴ Söz konusu diyalogun teolojik mi yoksa sosyolojik mi olacağı, bunun imkân ve sınırlılıkları için bkz. Sıddık Ağçoban, “Avrupa Sosyolojisi ile İslâm Teolojisi Arasında: Avrupa’da İslâm”, *Erciyes Akademi* 35/3 (Eylül 2021).

⁶⁵ Ejder Okumuş, “Küreselleşme ve Medeniyetlerarası Diyalog”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Ekim 2002): 122.

⁶⁶ Ağçoban, “Avrupa’da İslâm”, 1079.

sosyal ve dinî hayatını sürdürülebilir kılacaktır. Böylelikle dünya genelinde tüm toplum, kültür ve dinler için etkileşim/iletişime dayalı daha anlamlı bir dünya düzeni hâkim olabilecektir. Bu perspektifin bir yansıması olarak günümüzde farklı kültür formları ve inanç grupları arasında bir arada yaşamanın ortak formülü etrafında yoğun bir düşünsel çaba içerisine girildiği görülebilmektedir. Ancak küresel ölçekte farklı kültür ve dinî yapıların uzlaşısının (ittifakının) imkânına dair araştırmalara daha fazla ihtiyaç olduğu ortada durmaktadır. Bu yönüyle medeniyetler, toplumlar ve dinler açısından uzlaşmayı, birlikteliği, dayanışmayı, tarihi etkileşimsel birikimi öne çıkaran güncel araştırmaların/çalışmaların desteklenmesi ve teşvik edilmesi günümüz medeniyet tasavvurunun şekillenmesinde ve yenilenmesinde etkili olabilecektir.

4. Post-Truth Paradigmada “Medeniyet Melezleşmesinin”⁶⁷ İmkânı

Medeniyetler çatışması günümüz şartlarında ne ifade etmektedir? Bugün az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların içinde bulunduğu kültürel, ekonomik ve sosyal durum, medeniyetler çatışmasını mı göstermekte, yoksa bir medeniyet melezleşmesine mi işaret etmektedir? Medeniyet melezleşmesini sağlayan unsurlar/faktörler hangileridir? Günümüz medeniyet anlayışının pratikte ortaya çıktığı yeni durumu anlamak ve anlamlandırmak için bu ve benzeri sorulara cevap aramak gerekmektedir.

Günümüzde ileri teknoloji, dijitalleşme ve sanal gelişmeler, medeniyet mefhumunun tekelleşmesini büyük ölçüde çökerten veya engelleyen en önemli faktörlerden biridir. Dünyanın hemen hemen her yerinde farklı medeniyetten insanların etkileşimi/iletişimi anlık olarak gerçekleşebilmekte ve medeniyeti esas kılan fikir, düşünce ve pratiklerin aktarımı ve benimsenmesi zaman ve mekân mefhumu gözetmeden mümkün hâle gelebilmektedir. Bu yönüyle yeni dünya, artık senin veya benim medeniyetim değil, tüm dünya ülkelerinin/toplumlarının katkı sunduğu ortak, evrensel ve melez medeniyetin inşa sürecine doğru evrilmektedir. Diğer bir ifadeyle günümüzde artık zayıf/güçlü/üstün/baskın medeniyet söylemi veya tezinden daha ziyade girift ve akışkan medeniyet/toplum tasavvuru ön plana çıkartılabilir gözükmektedir. Nitekim günümüz küresel dünyasında birden fazla

⁶⁷ Bu başlık altında melezleşmeden kastedilen şey, birçok ulus, kültür, kimlik, din ve medeniyetin farklı coğrafyalarda da olsa zorunlu olarak aynı küresel dünyada yaşaması dolayısıyla etkileşime dayalı olarak uzlaşan, benzeşen ve uyumlulaşan (entegrasyon) yön ve içeriklerin tümüdür. Bu anlamda “medeniyet melezleşmesi” kavramıyla medeniyetlerin güçlü/zayıf/baskın nitelemesinden ziyade girift ve akışkan yönüne/karakterine vurgu yapılmaktadır.

medeniyetin veya kültürün izlerini taşıyan melezleşmiş toplumların/toplulukların varlığından söz edilebilir. Örneğin günümüzde Avrupa’da birçok farklı ideolojinin, kültürün, dilin, dinin ve kimliğin birlikte yaşaması zaruri bir durum haline gelmiştir. Bu durum Avrupa özelinde melez bir kültür ve toplumsallaşma sürecini ve melez medeniyet oluşumunu salık vermektedir. Ağçoban’a göre son dönemde “Avrupa İslâm’ı” olarak kavramsallaştırılan olgu bir bakıma melez bir kültür oluşum sürecini ifade etmektedir.⁶⁸ Bu yaklaşıma göre gittikçe yaygınlaşan Avrupa İslâm’ı söylemi, Avrupa’da uzlaşma arayışının sosyal eylem zemininde tasarlandığını gösteren somut bir örneği ve asimile sürecine gönderme yapmadığı sürece melez bir İslâmî anlayışın örneklerinden biri sayılabilir.⁶⁹ “Kültür melezleşmesi”, “medeniyet melezleşmesi”, “melez toplumsallaşma” vb. kavramsallaştırmalar ileriki süreçte bu çerçevede birçok konu ve tartışmaya zemin hazırlayabilir. Tüm bunlar, gelecekte dijital ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle “melezleşme” çerçevesinde medeniyet ve sosyoloji tartışmalarının önemli bir konusu olabileceği mümkün görünmektedir.

Toplumların iletişimini ve etkileşimini sağlayan en önemli unsurlardan biri olan dil, medeniyeti ve toplumsal/kültürel/küresel melezleşmeyi etkileyen önemli faktörlerden biridir. Nitekim dil, bir toplumun veya milletin hafızasıdır. Bunun yanında dil, bireysel ve toplumsal kimliğin oluşumunda etkili bir rol üstlenebilmektedir. Bu yönüyle küresel, merkezî ve ortak bir dil, medeniyet melezleşmesinde rol oynayabilmektedir. Bu noktada küresel ölçekte en yaygın kullanılan diller kapsamında olan İngilizce ve Fransızca melezliğin inşasında işlevsel olabilmektedir. Genel anlamda Batı medeniyetinin dili İngilizce olarak kabul edilmektedir. Ancak günümüzde İngilizce, salt Batı medeniyeti/toplumlarında değil, dünyanın neredeyse dört bir tarafında yaygın olarak kullanılabilme ve öğrenilebilme imkânına kavuşmuş görünmektedir. Özellikle İngilizce ve Fransızcanın, Batı medeniyet tasavvurunun aktarımında, meşrulaştırılmasında ve benimsenmesinde en önemli araçsal unsurlardan olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Batı-dışı gelişmemiş veya gelişmekte olan toplumların/devletlerin küresel entegrasyonunda ve melezleşmesinde İngilizce ve Fransızca dillerinin önemli rolü bulunmaktadır. Bu anlamda Pakistan, Sudan, Bangladeş, Uganda, Gambia, Sierra Leone Cumhuriyeti, Kamerun, Nijerya, Guyana gibi ülkelerin, İngilizcenin yaygın olarak kullanıldığı ve

⁶⁸ Ağçoban, “Avrupa’da İslâm”, 1087.

⁶⁹ Ağçoban, “Avrupa’da İslâm”, 1090.

bir anlamda dil orijinli melezleşmenin daha görünür olduğu İslâm ülkeleri olduğu söylenebilir. Bunun dışında Çad, Gine, Mali, Nijer, Senegal, Gabon, Burkina Faso, Kamerun, Komorlar Birliği, Cibuti, Benin, Fildişi Sahili gibi Fransızcanın oldukça yoğun kullanıldığı İslâm ülkelerinde ise dil kaynaklı melez unsurlar görülebilmektedir. Söz konusu ülkelerin, İngilizce ve Fransızcaya nazaran kendi yerel dilleri ya hiç oluşmamış ya da egemen diller karşısında etkisiz/silik kalmış görünmektedir. Bu ülkeler, baskın/egemen küresel dillerin sözcükleriyle gündelik hayatlarını sürdürebilmektedir. Bu nedenle bu toplumlarda/ülkelerde salt İngilizce ve Fransızcanın öncülüğünde bir yandan küresel entegrasyona katılım sağlanabilmekte, diğer taraftan bu dillerin kültürel, geleneksel, yerel ve dinî yapıyla etkileşiminde ortaya çıkan birtakım problemler dolayısıyla Batı medeniyetinin kültürel asimilasyonuna maruz kalılabilmekte ve kimlik-siz/aidiyetsiz tutum ve yaklaşımlar ön plana çıkabilmektedir. Bu ise toplumların dinî, ahlâkî, kültürel, siyasi ve ekonomik hayatlarının dizaynında işlevsel olabilmektedir.

Her ülkede, toplumda veya millette farklı dinleri bünyesinde barındıran yapıların gittikçe artmaya başlaması (din ve kültür geçişlerinin artarak sıradanlaşması), kapitalist-emperyalist kültürün etkisiyle kendini merkeze alan bireyler, istedikleri dinlerden istedikleri değerleri, ritüelleri ve inançları alarak “açık büfe din-ahlak tasavvuru” şeklinde ifade edilebilecek bir hayat tarzı oluşturmaya başlamaları,⁷⁰ aidiyetsiz (kimliksiz) dinî tutumların varlığı, bu melezleşmeyi etkileyen bir diğer faktördür. Bu yönüyle medeniyet, salt tek din ile temsil edilen bir çatı altında değil farklı din, ırk, kültür ve geleneğin birlikte ve aynı anda yer aldığı bir dünya toplumunun melez medeniyetidir. Artık farklı medeniyetlerin ayırt edici ve farklılaştırıcı özellikleriyle görünürlük kazandığı bir dünya düzeni yerine, farklı dinî, yerel, küresel ve geleneksel yapılarıyla birlikte tüm hayat tarzlarına imkân sağlayan melez bir medeniyetin tüm dünyada hüküm sürdüğü bir durumla karşı karşıya kalmamız çok uzun bir zaman gerektiremeyebilecektir. Böylece çatışan veya farklılaşan medeniyetlerden çok küresel bir zorunluluk olarak birbirleriyle anlaşılan, uyuşan ve uzlaşan melez medeniyetten söz etmek mümkün olabilecektir. Esasen pratikte kültürel, yerel, dinî ve geleneksel tüm yapısal farklılıkları olduğu gibi kabul eden ve bunun sürdürülebilir olmasına imkân tanıyan bir medeniyetin inşasına

⁷⁰ İsmail Demirezen, “Küreselleşen Dünyada Ahlak Tasavvuru”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Haziran 2013): 39.

ihtiyaç duyulmaktadır. Barışçıl ve insancıl bir dünya düzeni bunu gerekli kılmaktadır. Bunun için de farklı yaşam tarzlarının, inanç, kültür ve kimliklerin asimile olmadan küresel entegrasyona katılımının sağlanmasının mümkün olabileceği ortak küresel kurum/kuruluş ve bilincin oluşturulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu yeni oluşumda insan varlığının yaşam hakkına ve bütün farklılıklarıyla birlikte toplumların birlikteliğine vurgu yapan “ben ve öteki” yerine, “biz” anlayışının esas alınması elzem görünmektedir.

Toplumların kültür, gelenek-görenek ve âdetlerinin etkileşimi medeniyetlerin melezleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Çok kültürlü ve tarihsel olarak birden çok coğrafya serüveni ve deneyimine sahip toplumlarda melez medeniyet izlerinin takibi daha kolay olabilmektedir. Bu noktada göçlerin etkisi yadsınamaz. Bunun dışında günümüzün güçlü medeniyetleri arasında kurulabilecek barış, diyalog, uzlaş, dayanışma veya ittifak, tüm insanlığın hem ilerleme ve gelişmesi hem de adalet, güven, saygı, hoşgörü ve huzur (mutluluk) içinde daha yaşanabilir bir dünya açısından son derece önemlidir. Nitekim artık günümüz dünyası, insanlığı, birçok boyut ve alanda doğal olarak birbirine bağımlı ve muhtaç bir konuma itmektedir. Özellikle 2019’un sonu ile 2020’nin başlarında dünya genelinde ortaya çıkan koronavirüs salgını, sağlık alanında zorunlu olarak dünya devletlerinin/toplumlarının iş birliği ve küresel yardımlaşma açısından birbirlerine beklenenden daha fazla muhtaç olduğunu acı bir şekilde göstermiştir. Bu süreçte sağlık alanında ortaya çıkan küresel krizin ekonomik, siyasi, sosyal vb. krizleri doğurup doğurmayacağını tahmin etmek gerçekten güçtür. Gelecekte bunun gibi ani bir küresel krize hazırlıklı olmak için çatışmacı politik ve siyasi yön ve içerikler üretmek yerine tüm dünya toplumlarının iş birliği ve uzlaş zemininin imkânını aramak veya en azından bu çaba içerisinde olmak daha doğru bir yaklaşım tarzı olsa gerektir. Bu ise, medeniyetler/toplumlar/devletler arasında zorunlu olarak gerçekleşecek ilişkileri ve iş birliklerini ortaya çıkartarak “asgari veya küçük ölçekli melez” toplum yapılanmalarının önünü açabilecektir. Bu noktada asgari veya küçük ölçekli melezleşmeden kastedilen şey, toplumların her ne kadar birbirinden ayırt edici (din, dil, ırk, örf, adet, kültür vb.) birçok özellikleri bulunsa da etkileşimin ve iletişimin anlık olarak gerçekleştiği bugünkü küçük dünyada yaşanabilir bir dünyanın inşası için asgari düşünsel, felsefi, teolojik, sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve ahlâkî yönlerin ortaya çıkartılabilmesidir. Böylece tüm coğrafyaların sahip olduğu

imkânların adil paylaşımı ve temel sorunların çözümü noktasında önemli bir mesafe kat edilebilecektir. Bu noktada yeni insancıl bir medeniyetin inşası mümkün hâle gelebilecektir. İşte bu insancıl medeniyette melezleşme olgusu daha fazla görünür hâle gelebilecek, medeniyete ve toplum(lar) a ilişkin yeni fikrî arayış ve araştırmalara yol açabilecektir. Bu noktada ilk olarak Mircea Eliade ve sonrasında Çinli düşünür Tu Weiming'in kullandığı "antropokozmik vizyon", ifade ettiğimiz "melez medeniyet" tasavvurunu destekleyici bazı önemli işaretler içermektedir. Antropokozmik anlayışta insanın yeryüzündeki amacı, aşkın bir niteliğe sahip olan "gerçek insan tabiatını" gerçekleştirmektir; buna göre insanın varlıkla olan bütüncüsel ilişkisi öne çıkartılarak insan-tabiat ve insan-varlık ilişkisi ve dengesinde kapsamlı ve tutarlı olan "insancıl bir medeniyet" perspektifinin ortaya çıkmasında önemli bir kazanç elde edilebilir.⁷¹ Bunun yanında İbrahim Kalın'ın *İslâm ve Batı* adlı eserinde İslâm ve Bizans özelinde ortaya koyduğu medeniyetlerin çok boyutlu etkileşimsel geçişkenliği, söz konusu yaklaşımımızı destekler anlatılar, içerikler ve veriler taşımaktadır.⁷² Nitekim 16. yüzyılın sonuna değin İslâm medeniyetinin etkileyici bir vasıfla farklı ve çok geniş coğrafyalarda çeşitli kültürel sentezler üretmesi,⁷³ melez toplum motiflerinin bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Melez medeniyetin oluşmasında dinlerin ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Bilindiği gibi din, medeniyetlerin en önemli unsurlarından biridir. Dünya genelinde farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların dinî inanış ve anlayışları, medeniyet tasavvurlarını şekillendirmektedir. Dinler arası geçişler, farklı dini inançları benimseme, dinî veya la-dinî aidiyet, dinden kaynaklı kültürel etkileşimler, dinden kaynaklı gelenek ve göreneklerin aktarımı gibi din-toplum-kültür ilişkileri, toplumların medeniyet kodlarını şekillendirmede etkili olabilmektedir. Bu noktada Hıristiyanlığın dünya ölçeğindeki tarihsel yayılımı buna bir örnek teşkil etmektedir. Hıristiyanlığın dünya geneline yayılmasının en önemli faktörü kendisini yeni coğrafi ve kültürel alanlara nakledebilme kabiliyetidir.⁷⁴ 2000 yıllık tarihsel serüvende Hıristiyanlığın coğrafi konumu oldukça fazla değişmiş; Hıristiyanlığın ilk bin yıllık evresinde Doğu Akdeniz'deki ağırlık merke-

⁷¹ Kalın, "Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri", 59-60.

⁷² Söz konusu görüşler için bkz. İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18. Basım, 2021), 57-68.

⁷³ Kalın, *İslâm ve Batı*, 68.

⁷⁴ Peter Pikkert, "*Hıristiyan Batı*" Efsanesi: *Batı'da Din, Bilim ve Felsefe Tartışmaları*, çev. Zeynep Ovalıoğlu (İstanbul: GDK Yayınları, 2011), 289.

zi, Ortaçağ'da Batı ve kuzey bölgelerine geçmiş ve 19. yüzyılın sonuna kadar Kuzey Amerika, Avrupa ve Rusya coğrafyalarında süregelmiştir.⁷⁵ Bu coğrafyalarda Hıristiyanlığın yanı sıra pozitivizm, komünizm, kapitalizm, nihilizm, hümanizm, fundamentalizm, rasyonalizm, sosyalizm, liberalizm, radikalizm gibi pek çok farklı ideoloji ve kültürün etkileşim alanı, hatta ağırlık merkezi olması hasebiyle daha girift (heterojen) kültürel bir anlayışı ve yer yer melez medeniyet izlerini bulmak mümkündür. Bunun yanında günümüzde Hıristiyanlığın, Doğu Asya, Çin, Güney Kore, Latin Amerika, Filipinler ve "367 milyondan fazla nüfusa sahip olduğu Afrika"⁷⁶ toplulukları arasında geniş bir alana yayıldığı gözlemlenebilmektedir.⁷⁷ Demokrasi, insan hakları ve özgürlük söylemleriyle dinî (Hıristiyanlaştırma) politikasını sürdürmeye çalışan Batı medeniyeti, dünyanın birçok bölgesinde emperyalist yayılcı politikalarla temas ettiği topluları misyoner bir misyonla/vizyonla kültürsüzleştirme veya kültürlerinin olmadığına ikna etme çabasına giriştiği görülebilmektedir.

Batı anlayışı temelinde ortaya çıkabilecek bir medeniyet melezleşmesinin sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı ve toplumların sorunlarının gittikçe derinleşmesine neden olacağı tahmin edilebilir. Nitekim bu anlamdaki medeniyet melezleşmesi anlayışı, politikası ve stratejisi çerçevesinde toplumların bütün farklılıklarını tek bir (Hıristiyanlık veya Batı kültürü) potada eritmeye dönük politikalar işlevselleştirilmektedir. Bu ise, (sözde) medeniyet getirme (medenileştirme), insan hakları, eşitlik, demokrasi, özgürlük ve adalet söylemiyle meşrulaştırılmaya ve içselleştirilmeye çalışılmaktadır.⁷⁸ Muasır medeniyet projesiyle söz konusu toplumların kültürel, dinî, etnik ve bölgesel farklılıkları ortadan kaldırılarak "medenî" ve "modern" havza içerisinde eritilerek asimile edildiği müşahede edilmektedir.⁷⁹ Bu anlamda Batı'nın, "sömürüye ve asimilasyona dayalı" medeniyet paradigmasını bir araç olarak gördüğü söylenebilir. Francis Fukuyama'ya göre Soğuk Savaş'ın bitmesi tarihin bitmesi anlamı-

⁷⁵ Şebnem Köşer Akçapar, "Conversion as a Migration Strategy in a Transit Country: Iranian Shiites Becoming Christians in Turkey", *The International Migration Review* 40/4 (Aralık 2006): 817-853.

⁷⁶ Timothy C. Tennent, *Theology in the Context of World Christianity* (Michigan: Zondervan Books, 2007), 8.

⁷⁷ Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", *Medeniyetler Çatışması*, ed. Murat Yılmaz (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 386.

⁷⁸ Bilal Sambur, "Medeniyet: Kayıp Cennetin Peşinde", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20/3 (Ağustos-Aralık 2007): 264.

⁷⁹ Yılmaz Çolak, "Türkiye'de Medeniyet ve Modernleşme", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 6/21-22 (Eylül 2020): 148.

na gelmektedir. Yeni süreçte bütün ülkelerin liberal demokraside birleşmesiyle büyük oranda savaş ve kanlı devrimler sona erecek, çatışmalar en aza inecek, insanlar amaçlar konusunda ittifak edeceklerinden dolayı mücadeleye etmek için bir neden kalmayacaktır.⁸⁰ Fukuyama'nın bu tespiti kısa vadede olmasa da belki uzun vadede gerçekleşebilecek bir temenni olarak okunabilir. Günümüzde bu yaklaşımın büyük bir yara aldığını söylemek mümkündür. Denilebilir ki insanlığın evrensel amaçlar ve idealler konusunda ortak veya benzer görüşler paylaşması/serdetmesi/benimsemesi, farklı din, kimlik, kültür ve geleneklerin pratikte varlığını sürdürmesine de imkân tanımaktadır.

Küreselleşme, Medeniyetler Çatışması tezinde ileri sürüldüğü gibi salt çatışmayı değil, bir yönüyle melezleşmeyi ortaya çıkartarak güçlendirebilecek ve genişletebilecek bir unsurdur. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte kültürel ortaklıklar gittikçe artan bir şekilde ideolojik farklılıkları yok etmekte, kıtaların yakınlaşması hızlanmakta ve post-truth paradigma ekseninde birlikte Batılı kültür, tarz ve alışkanlıklar dünya ölçeğindeki toplumlar/halklar arasında giderek popüler hâle gelmektedir.⁸¹ Bu süreç, ideolojik, etnik ve dinî terimlerle ifade edilen zayıf veya etkisiz kimlikleri, aidiyetsiz (küresel entegre) melez kimliklere dönüştürebilecektir. Nitekim devinimsel medeniyet/kültür yapısının, geniş bir alan ve süreç içerisinde küresel ve yerel açıdan insanlarda muhtelif (bulanık ve karmaşık) kimlikler oluşturduğu görülebilmektedir. Bu nedenle küreselleşme fenomeninin söz konusu melezleşmede önemli rolü bulunmaktadır. Nitekim küreselleşmenin post-truth paradigmatic evresi, medeniyet buluşmaları ve yakınlaşmaları sürecini doğurarak toplumların sosyal, dinî, etnik ve kültürel unsurlarının sınırlılığını daraltarak geçmişte olduğu gibi bunlar arasında daha hızlı ve saydam geçirgenlikler ve etkileşimler ortaya çıkarabilecektir. Bu sürecin medeniyetler arası farklılıkların uzlaşısı veya uyumu açısından bir anlamda önemli görülebilecek bir yansıması olabilir. Bu süreçle birlikte sıkça dillendirilen medeniyetler arasındaki fay kırıklarının onarımı da mümkün hâle gelebilecektir. Böylece post-truth paradigması, ileriki sürecin mikro değil makro anlamdaki strateji-politika, gelişim ve yapılanmaların önünü açabilecektir. Bu noktadan sonra medeniyetler çatışması veya çarpışması tezleri (görece) önemsizleşecek veya fikirsiz

⁸⁰ Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, 373-374.

⁸¹ Samuel Phillips Huntington, "Medeniyetler Çatışması Mı?", çev. Mustafa Çalık, *Doğu Batı* 10/41 (Ağustos 2007): 87-88.

açından tartışılacak bir alan olmaktan çıkacak, bunun yerine birçok açıdan ortaya koyduğumuz medeniyet melezleşmesi tezi dikkat çekici bir ivme kazanabilecektir.

Medeniyet melezleşmesinin ortaya çıkmasında modern ve post-modern anlayışın veya paradigmanın etkisi de bulunmaktadır. Bilindiği gibi dünya genelinde gerçekleşen modernleşme, dinî ve toplumsal değişme süreçleri, millî devletleri, yerel kimlik ve kültürleri etkisizleştirmekte, buna karşın millî sınırları aşan ve aidiyetsiz (küresel) kültür ve kimliklerin oluşmasına zemin oluşturmaktadır. Roland Robertson'a göre küreselleşmeyle birlikte bireyin kişisel kimliği çözülmekte, küresel insanlık karşısında ulus mensubiyeti önemini kaybetmekte, küresel sistem karşısında milletler izafeleşmektedir.⁸² Bir taraftan ilahiyat ve dinin siyasallaşması, diğer taraftan siyasetin dinleşmesi bu birleşmenin temel özellikleridir.⁸³ Denilebilir ki modern-postmodern, modern-geleneksel, postmodern-posttruth süreçlerinin etkileşimleri, çelişkileri, çatışmaları veya birtakım gelişmeleri, melez medeniyet mefhumunun inşasına bir şekilde az veya çok katkı sağlamakta veya en azından bu oluşuma zemin hazırlayan unsurlar veya imkânlar ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç

Tanımlamalarından da anlaşılacağı gibi medeniyet, geniş çaplı etkileşime dayalı toplumsal/kültürel inşa sürecidir. Medeniyet tasavvuru teorikte veya pratikte toplum, din, kültür, kimlik, sanat, edebiyat, bilim, teknik, ekonomi, siyaset vb. birçok alanla ilişkilendirilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezinin, Batı'nın kültürel, ekonomik, siyasi, dinî ve sosyal birçok politikasına işlevsel argümanlar ürettiği görülmektedir. Batı'nın özellikle Müslüman toplumlarına ve İslâm'a karşı yaklaşımı (katı tutum ve davranışı) ve dışlayıcı tavrı bunun en önemli göstergelerinden biridir. İslâm'ı ve Müslümanları İslâmofobik veya İslâm karşıtı bir yaklaşımla ötekileştirme çabasına girişen tez, medeniyetler arasında uzlaşmayı değil, çatışmayı esas alarak meşrulaştırma çabasına girişmekte ve buna yönelik birtakım argümanlar ileri sürmektedir. İslâm ve Müslümanlara yönelik argümanlara bakıldığında Hz. Peygamber başta olmak üzere Müslümanların genel karakteristiği olarak işaret edilen

⁸² Roland Robertson - JoAnn Chirico, "Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence: A Theoretical Exploration", *Sociological Analysis* 46/3 (Ekim 1985): 238-239.

⁸³ Robertson - Chirico, "Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence", 239.

terörizm ve çatışmanın son derece subjektif ve sığ bir perspektifle temellendirildiği görülmektedir. Nitekim İslâm'ın hiçbir teorik ve pratik uygulama veya politikasının gerçekliğine uymayan, hatta hoşgörü ve barış dini olan İslâm'ın bizzat karşı çıktığı ve rıza göstermediği savaş, terörizm ve çatışmanın İslâm ile ilişkilendirilmeye çalışılması, tezin İslâm medeniyeti açısından en çok tartışılan konularından birini oluşturmaktadır.

Bu tartışmaların yanında tezin belki de en dikkat çekici bir diğer yönü, Batı medeniyetini “en yüce”, “tek”, “demokratik”, “insan hakları savunucusu”, “özgürlükçü”, “modern”, “barışçıl”, “adil”, “insancıl”, “eşitlikçi” vb. üstün özellikleriyle ön plana çıkarılan bir medeniyet olarak İslâm medeniyetinin karşısında konumlandırması ve medeniyetlerin tarihsel miras (birikim) ve katkısını görmezden gelmesidir. Bu anlamda tez, medeniyet tasavvuruna etkileşimsel, bütüncül ve kapsayıcı bir bakış açısıyla yaklaşan birçok kişi veya kesim tarafından eleştirilmiştir. Bu ise, dünya genelinde özellikle az gelişmiş veya hiç gelişmemiş bölgelerde sömürü, asimilasyon ve misyonerliğe dayalı ortaya koyduğu politikaların varlığını itiraf edemeyen bir medeniyet perspektifinin tutarsız ve indirgemeci bir bakış açısının örneğini oluşturmaktadır. Bu noktada dünyanın birçok bölgesinde yaşanan kriz, trajedi, dram, acı, savaş ve çatışmada doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan hegemonik bir anlayışın öncülüğünde (güya herkese) demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi politik söylemleri her platform ve düzeyde sıkça dillendirmekten geri durmayan bir medeniyet perspektifi sunma gayreti dikkat çekmektedir. Bu da gizli misyonu ve ajandası olan bir medeniyetin resmini göstermektedir.

Günümüzün küresel konjonktürüne bakıldığında savaş, terör, çatışma, ötekileştirme, asimilasyon, sömürme vb. durumlardan dolayı dünyada bazı bölgelerin yaşan(a)maz bir yer hâline dönüştüğü ve buradaki insanların psikolojik, sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel, dinî vb. birçok yönden istikrarsız bir duruma düştüğü gerçekliğini görmezden gelmek mümkün görünmemektedir. Bu trajik kriz durumunu daha fazla derinleştirebilecek (kötüleştirebilecek) çatıştırmacı bir medeniyet tezinden bahsetmek yerine, tüm dünya toplumlarının bütün farklılıklarını kolaylıkla ve serbestçe gösterebildiği barış, adalet, merhamet (hoşgörü) ve iyilik üzerine kurulu bir dünya düzeninin (medeniyetlerin uzlaşmasıyla birlikte) özellikle bu dönemde dünya toplumlarının gereksinim duyduğu konulardan biri, belki de en önemlisi olarak üzerinde durulması (vurgulanması) daha anlamlı ve gerekli olmaz mı? İşte tam da bu kapsamda sürdürülebilir evrensel

bir medeniyet tasavvuru veya dünya düzeni için bütün medeniyetlerin etkileşimsel yönü ve tarihî arka plan kesişimlerinin bilimsel olarak araştırılması ve öne çıkartılması elzemdir. Zaten İslâm ve Batı medeniyeti etnik, kültürel ve dinî açıdan yerel/ulusal kalmak yerine evrensel çerçevede anılmayı, anlamlandırılmayı ve anlaşılmayı yeğlemektedir.

Temellendirmeleri ve gerekçelendirmeleri indirgemeci bir bakış açısına dayanan Medeniyetler Çatışması tezinin günümüz dünyasının gerçekliğinde medeniyet tartışmaları içerisinde yoğun eleştirilerin odağı hâline geldiği görülmektedir. Kanaatimizce günümüzde medeniyetler çatışması algısı/kanıısı yerine medeniyet melezleşmesinin gittikçe daha fazla görünürlük kazanacağı bir sürecin arifesindeyiz. Nitekim günümüzde küreselleşmeyle birlikte kültürler ve toplumlar arasında etkileşime dayalı süratli bir entegrasyonun yaşandığı ve buna bağlı olarak medeniyetler/toplumlar arasındaki hatların/sınırların birbirine karıştığı (girift ve akışkan olduğu) gözlemlenebilmektedir. Günümüzde küreselleşmeye ek olarak en uzağı yakın kılan son sürüm modern kitle iletişim ve medya aletleri, nano teknoloji, yapay zekâ, robotikleşme, dijitalleşme vb. birçok faktör dolayısıyla dünya, gittikçe daha küçük bir yere doğru evrilmektedir. Farklı medeniyetler, toplumlar, kültürler, dinler ve gelenekler arasında süratli bir etkileşim gerçekleşmekte ve her geçen gün bu etkileşimin yoğunluğu artmaktadır.

Toplumsal yapı ve tasavvurlar gittikçe girift ve akışkan bir seyir izlemektedir. Bundan dolayı ileriki zamanlarda bir toplumu diğer toplum(lar)dan ayırt eden temel öz (saf) yapılar veya formlar işlevsizleşmeye, kırılmaya ve bulanıklaşmaya maruz kalabilir. Böylelikle kültürel ve geleneksel bağlılık, dinî aidiyet ve yerel formlar etkisizleşmeye, silikleşmeye, melezleşmeye başlayabileceği gibi asgari müştereklerde bir arada yaşama daha önemli hâle gelebilecektir. Nitekim dünya ölçeğinde bugüne kadar siyasi, ekonomik, kültürel, dinî vb. nedenlerle gerçekleşen savaş, çatışma ve anlaşmazlıkların uzun vadede genel anlamda medeniyetlere, toplumlara veya devletlere faydadan çok zarar getirebileceği tespitinden hareketle “karşılıklı adalet, iyilik, barış ve hoşgörü” ağırlıklı yeni dünya tasavvuru ve düzenini hâkim kılmanın önemi birçok araştırmaya zemin oluşturabilecek ve bu yönüyle daha fazla ön plana çıkartılabilecektir. Nitekim küreselleşerek küçülen dünya köyünde tüm toplum, halk, kültür ve dinlerin bir arada yaşaması ancak bu şekilde mümkün olabilecektir. Esasen bu yaklaşım tarzının İslâmî anlayışta birtakım tartışmalara yol açabileceği ihtimal dahilindedir. Ancak dinlerin bir arada yaşaması, İslâm’ın hak ve hakikat

anlayışına zarar verebilecek bir öngörü değildir. Tam aksine bu öngörü, İslâm dinini ve diğer tüm inançları kapsayan hoşgörü, adalet, merhamet, iyilik vb. bir asgari müşterek formu çerçevesinde anlaşılır kılınabilir.

Son dönemde farklı kültür formları ve inanç grupları arasında bir arada yaşamanın ortak formülü etrafında yoğun bir düşünsel çaba içerisine girildiği görülmektedir. Esasen küreselleşmenin etkisiyle çoğulculuk, çok kültürlülük, çok dillilik, medeniyetler arası ittifak, medeniyetler arası diyalog, dinî çoğulculuk, dinler arası diyalog gibi konuların dünya ölçeğinde tartışılmaya açılmasında medeniyetler arasında gittikçe bulanıklaşan (melez) bir görünümün etkisi ve rolü bulunmaktadır. Bu noktadan sonra medeniyet melezleşmesinin ötesinde “medeniyet özgürleşmesi” artık kaçınılmaz olabilir. Medeniyetlerin evrensel bir paydada bir ilişki geliştirmeleri küreselleşen dünyanın zorunlu bir ihtiyacı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ise küresel anlamda ortaya çıkabilecek savaş, çatışma, sömürme, asimile etme, dışlama (ötekileştirme) gibi kötü davranış veya tutumların önüne geçilmesinde fonksiyonel olabilir. Aynı zamanda genel anlamda birçok mecrada sıkça dillendirilen ırkçılık, eşitsizlik, adaletsizlik, yoksunluk ve yoksulluk bir dereceye kadar çözülebilir.

Kaynakça

- Ağçoban, Sıddık. “Avrupa Sosyolojisi ile İslâm Teolojisi Arasında: Avrupa’da İslâm”. *Erciyes Akademi* 35/3 (Eylül 2021), 1075-1094.
- Akçapar, Şebnem Köşer. “Conversion as a Migration Strategy in a Transit Country: Iranian Shiites Becoming Christians in Turkey”. *The International Migration Review* 40/4 (Aralık 2006): 817-853.
- Bagby, Philip. *Culture and History: Prolegomena to the Comparative Study of Civilizations*. Londra: Longmans, Green, 1958.
- Berger, Peter L. “Sekülerizmin Gerilemesi”. *Medeniyetler Çatışması*. ed. Murat Yılmaz. 378-397. Ankara: Vadi Yayınları, 1995.
- Bozeman, Adda B. *Politics and Culture in International History: From the Ancient Near East to the Opening of the Modern Age*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994.
- Bozeman, Adda B. *Strategic Intelligence and Statecraft*. Washington: Brassey’s (US), 1992.
- Bozeman, Adda B. “Civilizations Under Stress”. *Virginia Quarterly Review* /51 (Kış 1975): 1-18.
- Bozkurt, Nahide. *Tarih Felsefesi: Tarihin Doğası ve Belirleyicileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

- Braudel, Fernand. *On History*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Braudel, Fernand. *History of Civilizations*. New York: Ailen Lane - Penguin Press, 1994.
- Braudel, Fernand. *Medeniyetlerin Grameri*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- Bulliet, Richard. *The Case for Islamo-Christian Civilization*. New York: Columbia University Press, 2004.
- Coulborn, Rushton. *The Origin of Civilized Societies*. Princeton: Princeton University Press, 1959.
- Çolak, Yılmaz. "Türkiye'de Medeniyet ve Modernleşme". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 6/21-22 (Eylül 2020): 145-167.
- Dawson, Christopher. *The Movement of World Revolution*. New York: Sheed and Ward, 1959.
- Dawson, Christopher. *Dynamics of World History*. LaSalle, IL: Sherwood Sugden Co., 1978.
- Demirezen, İsmail. "Küreselleşen Dünyada Ahlak Tasavvuru". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Haziran 2013): 31-41.
- Durkheim, Emile ve Mauss, Marcel. "Note on the Notion of Civilization". *Social Research* 38/4 (Kış 1971): 808-813.
- Durmaz, Canan ve Okumuş, Ejder. "Çatışma Çözümü ve Dinler". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2020): 65-106.
- Dündar, Haris Ubeyde. "Medeniyetler Çatışması Tezi Bağlamında "Şii Hilali" Tartışmalarının Bir Değerlendirmesi". *Ortadoğu Etütleri* 11/1 (Haziran 2019): 42-63.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. "Cultural Traditions and Political Dynamics: The Origins and Modes of Ideological Politics". *British Journal of Sociology* 32/2 (Haziran 1981): 155-181.
- Fernández-Armesto, Felipe. *Millennium: A History of the Last Thousand Years*. New York: Scribners, 1995.
- Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. çev. Zülfü Dicleli. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2012.
- Gökalp, Ziya. *Hars ve Medeniyet*. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık, 1964.
- Günay, Durmuş. "Medeniyet Kavramını Açıklamak İçin Bir Yaklaşım". *Felsefe Dünyası Dergisi* /72 (Aralık 2020): 76-92.
- Hobson, John M. *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Huntington, Samuel Phillips. "Medeniyetler Çatışması mı?". çev. Mustafa Çalık. *Doğu Batı* 10/41 (Ağustos 2007): 83-106.
- Huntington, Samuel Phillips. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden*

- Kurulması*. çev. Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir. İstanbul: Okyanus Yayınları, 14. Basım, 2015.
- Hüseyin, Seyfuddin Adem. "Tarihin Sonu ve Medeniyetler Çatışması". çev. Mevlüde Ayyıldızoğlu. *Tarihin Sonu Mu?*. der. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel. 203-222. Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 12. Basım, 2016.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu Batı Arasında İslâm*. Çev. Salih Şaban. İstanbul: Yarın Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Kalın, İbrahim. "Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/29 (Aralık 2010): 1-61.
- Kalın, İbrahim. *İslâm ve Batı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18. Basım, 2021.
- Karakoç, Sezai. *Çıkış Yolu II, Medeniyetimizin Dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 6. Basım 2017.
- Karakoç, Sezai. *Düşünceler I Kavramlar*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 7. Basım 2017.
- Kroeber, Alfred Louis. *Configurations of Culture Growth*. Berkeley: University of California Press, 1944.
- Kroeber, Alfred Louis. *Style and Civilizations*. Westport, CT: Greenwood Press, 1973.
- Kumar, Krishan. *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma, Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. çev. Mehmet Küçük. Ankara, Dost Kitabevi, 2. Basım, 2004.
- Kutluer, İlhan. "Medeniyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/296-301, 2003. Erişim: 1 Haziran 20221. <https://islamansiklopedisi.org.tr/medeniyet>
- McNeill, William Hardy. *The Rise of the West: A History of the Human Community*. Chicago: University of Chicago Press, 1963.
- Melko, Matthew. *The Nature of Civilizations*. Boston: Porter Sargent, 1969.
- Meriç, Cemil. "Kendi Semasında Tek Yıldız-I". *Fikirde ve Sanatta Her Şey* 100 (Nisan 1974): 32-36.
- Meriç, Cemil. *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygurluğa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 28. Basım, 2020.
- Okumuş, Ejder. "Küreselleşme ve Medeniyetlerarası Diyalog". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Ekim 2002): 15-132.
- Okumuş, Ejder. "İslam Medeniyetinin Ana Çizgileri". *Lale* 4 (Temmuz 2021): 66-80.
- Özaydın, Arif. "İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (Haziran 2019): 117-147.

- Özcan, Mehmet. "Aliya İzzetbegoviç'in Medeniyet Tasavvuru". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 11/18 (Haziran 2019): 2632-2648.
- Pikkert, Peter. "Hıristiyan Batı" Efsanesi: Batı'da Din, Bilim ve Felsefe Tartışmaları. çev. Zeynep Ovalıoğlu. İstanbul: GDK Yayınları, 2011.
- Robertson, Roland ve Chirico, JoAnn. "Humanity, Globalization, and Worldwide Religious Resurgence: A Theoretical Exploration". *Sociological Analysis* 46/3 (Ekim 1985): 219-242.
- Said, Edward W. *Orientalism*. Londra: Penguin Books, 1991.
- Sambur, Bilal. "Medeniyet: Kayıp Cennetin Peşinde". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20/3 (Ağustos-Aralık 2007): 263-274.
- Saygılı, Serdar. "Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidental Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı". *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* /10 (Ocak 2019): 10-31.
- Sezgin, Fuat. "İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri". *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*. ed. Zeynep Berketaş ve Tuğçe İnceoğlu. 9-23. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sorokin, Pitirim. *Social and Cultural Dynamics*. 4 cilt. New York: American Book Co., 1985.
- Spengler, Oswald. *Decline of the West*. 2 cilt. New York: A. A. Knopf, 1923.
- Sunar, Lütfi. "Müslüman Toplumlarda Çağdaş Medeniyet Tartışmaları". *Artuklu Akademi* 7/1 (Haziran 2020): 77-97.
- Şimşek, Osman. "Çalışmanın Ontolojisi Bağlamında Türk-İslam ve Batı Medeniyetlerinde Çalışmanın Sosyolojisi". *İş ve Hayat* 5/9 (Ağustos 2019): 170-194.
- Tennet, Timothy C. *Theology in the Context of World Christianity*. Michigan: Zondervan Books, 2007.
- Topcan, Özlem. "Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası". *Türk Dünyası Araştırmaları* 126/249 (Kasım-Aralık 2020): 347-368.
- Toynbee, Arnold J. "Medeniyetler Çarpışması". çev. Hamid Uzgören. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (1948): 247-254.
- Toynbee, Arnold J. *A Study of History*. 12 cilt. Londra: Oxford University Press, 1934-1961.
- Wallerstein, Immanuel. *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-system*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Weber, Alfred. *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*. Leiden: A. W. Sijthoff's Uitgerversmaatschappij N.V., 1935.
- Weber, Max. *The Sociology of Religion*. Boston: Beacon Press, 1968.
- Quigley, Carroll. *The Evolution of Civilizations: An Introduction to Historical Analysis*. New York: Macmillan, 1961.